Proceeding from Convening II

Virtual Strategic Convening with Media Professionals on Access to Justice

Institute of Strategic and Socio-Economic Research (ISSR)

Institute for Strategic and Socio-Economic Research

December 2020

Institute for Strategic and Socio-Economic Research (ISSR)
Yak and Yeti Road, Durbar Marg
G.P.O. Box: 20410, Kathmandu, Nepal
Phone: +977-1-4229985, 4229986,
Fax:+977-1-4249158

Email: info@issr.org.np
Website: www.issr.org.np

Proceeding
from
Convening II

Virtual Strategic Convening with Media Professionals on Access to Justice

On
November 12, 2020

As part of the project:
"A National Effort to Advance the Justice Agenda and the Implementation of the Network Strategy in Nepal"

Submitted to:
Open Society Foundation London (OSFL)

Submitted by:
Institute for Strategic and Socio-Economic Research
(ISSR)
Yak and Yeti Marg, Kathmandu-1, Nepal
Tel: +977 1 4229985, +977 1 4229986
Email: info@issr.org.np

Institute for
Strategic and
Socio-Economic
Research

December 2020

ACKNOWLEDGEMENTS

Institute for Strategic and Socio-Economic Research (ISSR) would like to thank **Open Society Foundation London (OSFL)** within Open Society Foundations for entrusting us with conducting three important convening under the project, **“A National Effort to Advance the Justice Agenda and the Implementation of the Network Strategy in Nepal”.** ISSR expresses sincere gratitude to OSFL, OSF, Ms. Sumaiya Islam, Senior Policy Officer, Open Society Justice Initiative, Ms. Zsanett Borsos, Program Administrative Specialist, Open Society Justice Initiative, Ms. Neetu Pokharel, Senior Program Officer, Alliance for Social Dialogue and Mr. Som Niroula, Senior Program Officer, Alliance for Social Dialogue for their kind cooperation and guidance whenever necessary throughout the study.

This report is a part of this project and presents the proceeding from the second convening on **‘Virtual Strategic Convening with Media Professionals on Access to Justice’** organized by ISSR on November 12, 2020.

Our sincere thanks to our dedicated team of Pavilion Media for its efforts and hard work in taking the overall lead and organizing this convening and bringing out this comprehensive report. Likewise, this report is a result of contributions from a range of experts and speakers from various sectors. In this regard, our sincere gratitude to Hon’ble Parbat Gurung, Minister of Communication and Information Technology, Nepal, Hon’ble Kalyan Shrestha, Former Chief Justice of Nepal, Mr. Yuba Raj Ghimire, Senior Journalist and Editor, Deshsanchar, Dr. Narendra Shrestha, Former Law Secretary, Government of Nepal, Mr. Umesh Chauhan, Editor, Nayapatrika Daily, Mr. Govinda Luintel, Chief Editor, Khabarhub.com, Ms. Neetu Pokharel, Program Officer, Alliance for Social Dialogue (ASD), Mr. Ishwar Dev Khanal, English Editor, Khabarhub Online Media for their insightful deliberation as a distinguished speaker. We are indebted towards government officials, media professionals, academicians, development partners and experts for their active participation and providing valuable inputs and contributions in the convening.

Special thanks are extended to the Board Members of ISSR. Our sincere appreciation goes to Ms. Sanju Dhakal, Project Officer, ISSR for being the focal person from ISSR and for editing and formatting the report. Likewise, we would like to thank Pavilion Media, for helping us in publishing this report. Finally, we would like to thank the staffs of ISSR for their valuable support and assistance in successfully completing this study.

Mr. Naresh Shrestha
Member, Board of Directors
Institute for Strategic and Socio-Economic Research (ISSR)
December 2020

TABLE OF CONTENTS

उद्घाटन मन्तव्य 1
माननीय पार्वत गुरुङ, मन्त्री, सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय 1
पहिलो कार्यपत्र प्रस्तुति : "न्यायमा पहुँचः राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सन्दर्भमा" 1
श्रीमान कल्याण श्रेष्ठ, पूर्व प्रधान न्यायाधीश 1
दोस्रो कार्यपत्र प्रस्तुति : "नेपालमा न्यायमा पहुँचलाई वास्तविकतामा परिणत गर्ने सरकार र सञ्चार क्षेत्र बीच समन्वय" 4
श्री युवराज घिमिरे, वरिष्ठ पत्रकार र सम्पादक, देशसञ्चार 4
जिज्ञासा 6
तेश्रो कार्यपत्र प्रस्तुति : "न्यायमा पहुँचः अवधारणा र अभ्यास" 8
डा. नरेन्द्रमान श्रेष्ठ, पूर्व कानून सचिव, नेपाल सरकार 8
जिज्ञासा 9
चौथो कार्यपत्र प्रस्तुति : "न्यायिक मुद्दा प्रकाशमा ल्याउन प्रभावकारी सञ्चार मोडेल" 9
श्री उमेश चौहान, सम्पादक, नयाँ पत्रिका दैनिक 9
जिज्ञासा 10
पाँचौं कार्यपत्र प्रस्तुति : "स्थानीय तहमा सञ्चार जगतको भूमिका " 11
श्री गोविन्द लुइँटेल, प्रधान सम्पादक, खबरहब 11
जिज्ञासा 12
छैठौं कार्यपत्र प्रस्तुति : " कोभिड-१९ को न्याय प्रभावलाई सम्बोधन गर्न कम्युनिटी पारालिगल र गैर-वकिलहरुको भूमिका" 12
श्रीमती नितु पोखरेल, प्रोग्राम अफिसर, अलाएन्स फर सोसियल डाएलग (Alliance for Social Dialouge) 12
अन्तिम कार्यपत्र प्रस्तुति : " नेपाली मिडियामा न्याय सम्बन्धी मुद्दाहरुको प्रकाशन र विषयवस्तु" 14
श्री ईश्वरदेव खनाल, अंग्रेजी सम्पादक, खबरअब 14
English Translation 16
Opening Remarks 17
Hon'ble Parbat Gurung, Minister for Communication and Information Technology 17
First Presentation on "Access to justice in National and International Context" 17
Hon'ble. Kalyan Shrestha, Former Chief Justice 17
Second Presentation on "Media and Government Coordination in making the access to justice a reality in Nepal" 21
Mr. Yuba Raj Ghimire, Senior Journalist and Editor, Deshsanchar 21
Queries 22
Third Presentation on "Access to Justice: Concept and Practice" 24
Dr. Narendra Shrestha, Former Law Secretary, Government of Nepal 24
Fourth Presentation on "Effective media reporting models to highlight justice issues" 26
Mr. Umesh Chauhan, Editor, Naya Patrika Daily 26
Queries 27
Fifth Presentation on "Role of media in local level government" 27
Mr. Govinda Luitel, Editor-in-Chief, Khabarhub 27
Sixth Presentation on "Role of Community paralegals and non-lawyers in addressing the justice impact of COVID-19" 28
Mrs. Neetu Pokharel, Program Officer, Alliance for Social Dialogue 28
Seventh Presentation on "Coverage and Content of Justice related issues in Nepali Media" 30
Mr. Ishwar Dev Khanal, English Editor, Khabarhub 30

उद्घाटन मन्तव्य

माननीय पार्वत गुरुङ, मन्त्री, सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय

आज जनतामाझ न्यायको पहुँच के छ, कस्तो छ भन्ने विषय जनतामा पुग्ने सजिलो माध्यम सञ्चार क्षेत्र बनेको छ । न्यायमा पहुँचका विषयमा आईएसएसआरले सञ्चारकर्मीसँग राखेको कार्यक्रमको सफलताको शुभकामना दिन चाहन्छु ।

न्याय क्षेत्रका आफ्नै संरचनाहरू छन् । अहिले स्थानीय, प्रदेश, संघीय सरकारका विभिन्न संरचनाहरू छन् । समाजमा जनप्रतिनिधि, सामाजिक अभियन्ता, पत्रकार, नागरिक समाजका अगुवाले पनि आआफ्नो भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन् ।

कोभिडको समय र संकटको अवस्थामा सञ्चारकर्मी र सञ्चारक्षेत्रबाट सूचना प्रवाह, सूचनामूलक सन्देश, न्यायमा पहुँच, जनचेतना लगायतका विषय अभियानका रुपमा सञ्चालन गरियो भने अझ राम्रो र प्रभावकारी हुनेछ ।

पहिलो कार्यपत्र प्रस्तुति : "न्यायमा पहुँचः राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सन्दर्भमा"

श्रीमान कल्याण श्रेष्ठ, पूर्व प्रधान न्यायाधीश

न्यायमा पहुँचको विषयमा खासगरी सञ्चार जगतलाई सम्बोधन गरेर कार्यक्रम गर्नु भएकोमा खुशी छु । न्यायमा पहुँच संस्थागत गर्न र सर्वव्यापी बनाउन यसले सहयोग गर्छ भन्ने मलाई लाग्छ । कोभिडलाई कसरी ह्यान्डिल गर्ने भन्ने कुरा सरकारले आफ्नो जवाफदेही र उसले गरिरहेका कामको समीक्षामा हुनेनैछ । कोभिडले स्वास्थ्यमा मात्र नभई बहुआयामिक असर गरेको छ । न्यायका क्षेत्रमा र हकहरूको प्रश्नमा असीमित असर गरेको छ ।

मानिसहरूले घुमफिर गर्न पाएनन्, स्वस्थ्य उपचार गर्न पाएनन् । रोजगारी गुम्यो, धेरै किसिमका हकबाट बञ्चित भए । कोभिडलाई मानवअधिकारको दृष्टिकोणले हेर्ने हो भने यसको असर दीर्घकालीन र बहुआयामिक छ । यी सबै न्यायका प्रश्नहरू हुन् । सञ्चार जगतले यथोचित प्रश्नहरू त उठाइरहेको छ तर प्रश्न उठाउनुमात्र पर्याप्त छैन ।

अदालतको दैनिक क्रियाकलाप प्रभावित छ । त्यहाँ बन्दीप्रत्यक्षीकरणका मुद्दा हेरिए पनि मानिसहरूको दैनिक रोजीरोटीको समस्या छ । यो समस्या सम्बोधन गर्नुपर्ने अवस्थामा अदालत आफैँ बन्द भएर बस्नुपरेको अवस्था छ।

न्याय र स्वास्थ्य एक अर्काका पूरक हुन् । न्यायका लागि गुहार गर्ने ठाउँ न्यायालय हो । उसले ढोका लगाएको अवस्थामा न्याय कसरी सम्भव होला ! सञ्चार जगतसँग मानिसहरूको धेरै आशा हुन्छ । राज्यलाई जवाफदेही बनाउने, जनतामा राज्यका सूचना पुर्याउने, जनताको निर्णय गर्ने क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, जनताले प्राप्त गर्ने हक अधिकारका विषयमा सघाउने, हकदाबीका विषयमा क्षमता बढाउने जस्ता विषयमा सञ्चार जगतको भूमिका महत्वपूर्ण रहन्छ ।

हामीसँग तीन तहको सरकार छ । कार्यपालिका, न्यायपालिका, विधायिकाका समस्याहरू संविधान कार्यान्वयनको चरणमा देखिएका छन् । उनीहरूलाई संविधानप्रति प्रतिबद्ध बनाइराख्न, संविधानअनुरूप जवाफदेही बनाउन, संविधान बमोजिमका सेवा दिन बाध्य बनाउन र जनतालाई आफ्ना मागहरू प्रस्तुत गर्न सक्षम बनाउन सञ्चार जगत महत्वपूर्ण हुन्छ ।

न्यायमा पहुँच भनेको अदालतमा मुद्दा गर्ने हकमात्रै होइन । अदालत छ भन्ने थाहा पाउनुपर्यो, कुन मुद्दा कसरी लैजाने भन्ने थाहा पाउनुपर्यो । अदालतको प्रक्रिया झेल्न सक्ने क्षमता, ज्ञान र सूचना हुनुपर्यो । यो सबै नभई न्यायको हक पाउन सक्दैनौँ ।

कानूनीराज्यको अवधारणाविना प्रजातन्त्र टिक्न सक्दैन, सुशासन हुँदैन । त्यसैले यी सबैको अन्तरसम्बन्ध हेर्नुपर्छ । संविधानमा हामीले धेरै हक लेख्यौँ, मूल्यहरू लेख्यौँ । ती मूल्य र हकहरू आफैँ प्रचलित हुँदैनन् । प्रचलित गराउन जनता सुसूचित हुनुपर्छ । त्यो हक प्राप्तिका लागि जनताको क्षमता अभिवृद्धि गरिदिनुपर्छ ।

न्यायमा पहुँच सदाबहार प्रश्न हो । जबसम्म न्यायप्रणाली रहन्छ, जबसम्म कानूनी राज्य र प्रजातन्त्रका कुरा गर्छौं, तबसम्म निरन्तरको प्रश्न हो । नेपालको मात्र होइन, यो संसारको प्रश्न हो ।

न्यायमा पहुँच आफैँमा मानवअधिकारको एउटा हक तथा सिद्धान्त हो । हकमात्र होइन कार्यान्वयन गराउने महत्वपूर्ण माध्यम पनि हो ।

गरिबी भनेको आफैँमा न्यायको समस्या हो । अन्यायको अवस्थामा गरिबी झन बढ्छ । सुशासन र न्यायमा पहुँच बढाइयो भने गरिबी निवारणमा सहयोग पुग्छ भन्ने कुरा संयुक्त राष्ट्र संघका संस्थाहरूले पनि भनेका छन् । न्यायमा पहुँच विस्तार गर्न सकियो भने अन्याय कम हुन्छ । न्यायमा एउटा प्रणालीमात्र होइन । हामीसँग अनौपचारिक अदालतहरू छन् । त्यसबाहेक मध्यस्थ, मेलमिलापकर्ता, अनौपचारिक संस्थाहरू छन् । यी संस्थाहरूको सम्बर्धन र न्यायपालिकाको संस्थागत विकास पनि न्यायमा पहुँचकै अवधारणाभित्र पर्ने कुरा हो ।

न्यायमा ऐनकानून हकका कुराहरू हुन्छन् तर ती स्वतः पाइँदैनन् । न्यायकर्ताहरू, न्यायका अधिकारीहरू, कर्मचारीहरू, अधिवक्ताहरूका आआफ्नै पूर्वाग्रह हुन सक्छन् । अवरोधहरू हुन सक्छन् । यी अवरोधहरू हटाउन हामीले न्यायमा पहुँचकै कुरालाई विशेष रूपमा हेर्नुपर्छ ।
वर्ल्ड बैंकले विकासोन्मुख राष्ट्रहरूमा विकास आयोजनाहरू किन सफल हुँदैनन् भन्ने कुरामा ५० राष्ट्रमा अध्ययन गरेको छ ।

तीन ठूला रिसर्चको निष्कर्षअनुसार न्याय क्षेत्रमा कुल बजेटको १ प्रतिशत वृद्धि गर्यो भने कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा मा ४ देखि ५ प्रतिशतसम्म वृद्धि गर्न सकिन्छ ।

न्यायमा अर्को प्रारम्भिक कुरा के हो भने हामीले डिजिटल माध्यम प्रयोग गरिरहेका छौँ । जो मान्छे सूचनामा धनी छ त्यसले स्रोतसाधन, निर्णय प्रक्रियमा बढी सहभागिता राख्छ र उसले राज्यका सेवासुविधा उपभोग गर्नसक्छ । जोसँग सूचना छैन उसले सक्दैन ।

न्यायमा पहुँचको मुद्दा राम्रोसँग सम्बोधन गर्न सकिएन भने न्याय भन्ने कुरा कल्पनामात्र हुन्छ । न्यायको प्रक्रियादेखि निचोडसम्म समान पहुँच भएन भने व्यक्तिले समाजमा उपलब्ध विकल्पहरू रोज्न सक्दैन । राज्यका स्रोतमा पनि उसले दाबी गर्न सक्दैन ।

न्यायमा पहुँचको मुद्दा बायाँ हातको खेल होइन । यो मूल प्रवाहको एउटा समस्या हो । हामी शान्ति चाहान्छौँ भने हामीलाई सुरक्षा चाहिन्छ । जबसम्म हामी विश्वसनीय न्याय सम्पादन गर्ने क्षमता प्राप्त गर्दैनौँ, तबसम्म निर्वाचनले मात्र सुशासन दिन सक्दैन ।

युएन सिस्टमले पनि न्यायको हकका लागि धेरै इन्ट्रुमेन्ट जारी गरेको छ । त्यो हक स्वतः कार्यान्वयन हुँदैन, क्षमता चाहिन्छ । संयोगवस २०१५ मा सहश्राब्दि विकास लक्ष्यको वारेमा संयुक्त राष्ट्र संघको एउटा डायलग भएको थियो । म सहभागी भएर रुल अफ ल र न्यायमा पहुँचको विषय सहश्राब्दि विकास लक्ष्यमा समावेश गर्नुपर्छ भन्ने सुझाव दिएको थिएँ । यो समावेश नहुँदा विकास र गरिबी निवारण असम्भव छ भनेको थिएँ । यो कुरा रूपान्तरित हुने अवस्थामा छ । संसारका विभिन्न राष्ट्रहरूले आआफ्ना राष्ट्रिय कार्ययोजना मार्फत यो लक्ष्य पूरा गर्नु पर्नेछ ।

मानवअधिकार महासन्धिका केही कुरा राख्न चाहन्छु । समानता, स्वतन्त्रता, निष्पक्षता, सक्षम निकायबाट आफ्नो कुराको सुनुवाइ गर्न पाउने हक भन्ने लेखिएको छ । अब स्वतन्त्र, निष्पक्ष, सक्षम कसरी बनाउने ?संयुक्त राष्ट्रसंघले पारित गरेका विभिन्न सिद्धान्तहरूमा न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतामा जोड दिएको पाइन्छ । अदालत स्वतन्त्र, निष्पक्ष र सक्षम हुन प्रशस्त स्रोत साधन दिनुपर्छ भन्नेमा जोड दिएको छ । ल एजेन्सीमा काम गर्नेहरूले अत्यन्त जरुरी अवस्था परेकाहरूलाई कानूनी सेवा तुरुन्त दिनुपर्छ भनेको छ।

निचोडमा भन्दा न्यायमा सबैको पहुँच हुनुपर्छ । खासगरी भल्नरेवल पिपुल, भेदभावमा परेका, सीमान्तकृत वर्गको पहुच हुनुपर्छ । उनीहरूलाई फेयर, ट्रान्सपरेन्ट, इफेक्टिभ, ननडिस्क्रिमिनोटरी र एकाउन्टेबल सर्भिस दिनुपर्छ।

नेपालको सन्दर्भमा न्यायमा पहुँचको अवस्था हेर्दा हामीसँग विभिन्न डेमोग्राफिक संरचना छ । उनीहरूको न्यायमा पहुँचको अवस्था के छ भन्ने विषयमा थाहा पाउन छुट्टाछट्टै सर्भेक्षण गर्नुपर्ने हो, जुन कुरा हामीले गरेका छैनौँ ।

अर्को कुरा, हाम्रो अनुमान के छ भने अदालतमा अहिलेसम्मकाा मुद्दाहरूको दाबीको प्रकृति हेर्दा कुल जनसंख्याको १० देखि १५ प्रतिशतको मात्र छ। त्यसमा पनि कर सम्बन्धी, सम्पत्तिसम्बन्धी होला, चुनावको कति होला! अदालको प्रक्रिया जानकारी छैन । जानकारी भए पनि अदालत आउन गाह्रो छ । निर्णय गर्न समय लाग्छ भनिन्छ । पैसा पनि खर्च हुन्छ । महँगो र जटिल छ प्रक्रिया । त्यसकारण न्यायका सेवाहरू धेरै जनताका लागि सहज भएनन् ।

वकिलको सेवा महँगो छ । लिगल एजुकेशनमा कम्पनी ल, बैंकिङ ल पढ्ने होला, जहाँ धेरै पैसा आउँछ । त्यहाँ गरिबको कुरा आउँदैन । पोभर्टी र ल भन्ने कुरा कहाँ पढाइन्छ होला र ! किताब लेख्नेहरूले पनि जहाँ बढी पैसा आउँछ, त्यही लेख्ने होला । पब्लिसरले पनि त्यही गर्ने होला । तसर्थ होल लिगल इन्भारोमेन्ट धनीमुखी छ, गरिबमुखी छैन ।

कानुन र गरिवीको बारेमा कमैमात्र रिसर्च भएको छ । यो अवस्थामा स्वाभाविक रूपमा धनीहरूले बढी वकिल राख्न सक्ने, न्यायालय बढी ओगट्न सक्ने, प्रमाण बटुल्न सक्ने, दाबी प्रस्तुत गर्न सक्ने अवस्था छ । धनीले ५,१० जना वकिल राखिदिन्छ । गरिबको वैतनिक सरकारी वकिल हुन्छ, जसलाई उनीहरूले धेरै विश्वास पनि नगर्ने अवस्था छ । अदालतको अधिकांश समय धनीको प्रतिनिधिमा जाने भयो, उसले मुद्दा लम्ब्याउन सक्ने भयो । राज्यलाई अलमल्याउन सक्ने भयो ।

एउटा नेतालाई मुद्दा पारेर हेर्नुस्, ऊ पनि अदालत आउन कायल भएको हुन्छ । नेताहरूले अदालत छल्ने उपाय खोजिरहेका हुन्छन् भने गरिबको हालत के होला ! परिणाम के हुन्छ भने घरघरमा अन्याय भएको हुन्छ । अपराध भएको हुन्छ । त्यसको रिपोर्ट नै हुँदैन । भिक्टिमहरूलाई न्याय प्रणालीप्रति विश्वास छैन । जो अपराध गर्छ, न्याय क्षेत्रमा उसैको हालिमुहाली हुने अवस्था छ । न्यायप्रणाली गरिबको लागि पहुँचयोग्य छैन । यी सबै न्यायमा पहुँचका मुद्दाहरू हुन् । न्याय सरलीकृत, प्रभावकारी, स्वच्छ, स्वचालित, क्रियाशील हुनु भनेको न्यायका लाभहरू वितरण गर्ने कुरा हो ।

पहिलो कुरा त गरिबहरूको लागि कानून बनाउनुपर्छ, । गरिबले दाबी हक गर्न सक्ने क्षमता वृद्धि गर्नुपर्छ । यी सबै कुराहरूमा पत्रकारहरूको सहयोग कमै देख्छु । न्याय गर्ने संस्थाहरूको इन्स्टिच्युसल क्षमता पनि वृद्धि हुनुपर्छ।

पछिल्ला दिनमा गाउँगाउँमा विभिन्न किसिमका सेवाहरू पुर्याउने कोशिस भएको छ तर तिनीहरूको विश्वसनीयता, क्षमता र जवाफदेहिता स्थापित भएको छैन । गरिबलाई राज्यले केही गर्दै गरेन भन्ने होइन । २०१५ सालमै वैतनिक वकिलको अवधारणा आयो । हरेक जिल्ला अदालतमा वैतनिक वकिलको व्यवस्था छ तर दुःखका साथ भन्नुपर्छ, उनीहरूमाथि मानिसहरूले भर गरेका छैनन् । बहस गरिदिएर मात्र भएन, सफल नतिजा दिन सक्नुपर्छ ।

अमेरिका जस्तो देशमा पनि न्यायमा पहुँचको समस्या विकराल छ । न्यूयोर्कमा मैले अदालत भिजिट गरेको छु । वकिलको खर्च तिर्न नसकेको कारणले न्यायको दाबी नै छोड्नुपर्ने अवस्था आएपछि वैकल्पिक रूपमा सेल्फ रिप्रिजेन्टेसन ल्याएको छ, वकिलले होइन कि आफैँ प्रतिनिधित्व गर्ने । यसका लागि अदालत परिसरमा सहयोग गर्ने संस्था छन् । आफ्नो मुद्दाको आफै बहस गर्नुपर्ने परिस्थिति अमेरिका जस्तो मुलुकको बाध्यता रहेछ ।

मैले यसो भनेर वकिलहरूको विज्ञता र प्रतिनिधित्वको औचित्यमा प्रश्न गरेको होइन । वकिल राख्न नसक्नेको कुरा गरेको हो ।

अदालत र जनताका बीचमा दूरी नहोस् भनेर अदाललते मुद्दा परेको ठाउँमै गएर मुद्दा छिनिदिने जुडिसियल आउटरिच प्रोगाम गरेको पनि देखेँ । वासिङ्टनको पुनरावेदन अदालतले यस्तो गरेको देखेको थिएँ ।

फिलिपिन्स भ्रमण गर्दा त्यहाँका प्रधान न्यायाधीशसँगै भ्रमण टोलीसँग बसेको छु । त्यहाँ जस्टिस अन ह्वील्स भन्ने थियो, बसभित्र मुद्दाको सुनावाइ हुने । मुद्दाका पक्ष विपक्ष त्यहीँ छन्, वकिल त्यहीँ छ, न्यायाधीश त्यहीँ छ । तत्काल निर्णय गरिदिने । हामीले पनि रचनात्मक तरिकाले सोच्नुपर्छ । हाम्रो न्यायिक प्रक्रिया धेरै जटिल भयो भन्ने गुनासो छ ।

जबर्जस्ती करणीमा जाहेरी गर्ने कि नगर्ने ! जाहेरी गर्दा उसको इज्जतमा दाग लाग्छ । बिहे हुँदैन । समाजमा सम्मान हुँदैन । परिवार नै अपमानित हुनुपर्छ । यसकारण चुप लाग्ने अवस्था आउँछ । यो भनेको अन्याय सहनु हो । यस्ता संवेदनशील मुद्दाका पीडितहरूको जाहेरी लिन प्रहरीदेखि अदालतको अन्तिम निर्णय नहुँदासम्म उनीहरूको परिचयात्मक विवरण गोप्य राख्ने निर्णय भएको छ ।

अर्को कुरा, अदालतमा साक्षी चाहिन्छ । साक्षी बक्न आउने अवस्था नहुँदा प्रमाण पुग्दैन । खर्च नभएर साक्षी नआउने अवस्था नहोस् भनेर साक्षीलाई खर्च दिने व्यवस्था लेखिएको भए पनि कार्यान्वयन भएको थिएन । खिलराज रेग्मी मन्त्रिपरिषदको अध्यक्ष भएका बेलामा मैले बजेटमा तुरुन्दै राख्नू र साक्षीलाई खर्च दिने व्यवस्था गर्नू भन्ने आदेश दिएको थिएँ । त्यसपछि तत्कालै खर्च दिने व्यवस्था भयो । साक्षी भनेको अदालतको प्रमाणको ज्ञान हो, न्यायको ज्ञान हो । दोभाषेको सेवा दिनुपर्ने व्यवस्था पनि छ ।

कुनै मुद्दामा पीडित पक्षलाई सुरक्षा दिनुपर्ने हुन्छ । असुरक्षाका कारणले पनि साक्षी बक्न नआएको अवस्था छ । साक्षी संरक्षण गर्नु न्यायको महत्वपूर्ण पक्ष हो ।

मैले अष्ट्रेलियामा देखेको थिएँ । एउटा साक्षीको भौतिक मूल्य हामीले गर्न सक्दैनौँ । कुनै संवेदनशील साक्षी छ भने आवश्यकताअनुसार उसलाई सम्पूर्ण रूपमा नयाँ नाम दिने । उसको नामको सर्टिफिकेट परिवर्तन गर्ने सक्ने, प्लाष्टिक सर्जरी पनि गरिदिने, त्यतिमात्र नभएर विदेशमा सेटल गरिदिने व्यवस्था रहेछ ।

अहिले पालिकामा जुडिसियल कमिटी खडा छन् तर न पूर्वाधार छ न कानुनी सहायता छ । यसलाई सफल बनाउने हो भने पूर्वाधार बनाइदिनुपर्छ । कानूनी सहायता ऐनले ४० हजार रुपैयाँभन्दा कम वार्षिक आय भएका मानिसहलाई कानूनी सहायता दिने भन्छ । त्यो त महिनाको तीन हजारले चल्छ भनेको हो ।

परम्परागत रूपमा हेर्दा वर्गीकृत समाज छ । लोग्ने, स्वास्नी, जातजाती, धर्म, वर्ण, लिङ्ग छन् । त्यसमा हामी आफ्नो पूर्वाग्रह पालेर बसेका छौँ । एक

जातमा एक किसिमको पूर्वाग्रह होला, अर्को जातको अर्को पूर्वाग्रह होला । यस्तो पूर्वाग्रह न्यायमा सबैभन्दा ठूलो अप्रत्यक्ष अवरोध हो ।

न्याय माग्नेको सोचमा, क्षमतामा, संस्कारमा पनि हस्तक्षेप गर्नुपर्ने छ । यसमा हस्तक्षेप गर्ने कार्यक्रम हामीसँग छैन । हामीले अदालत र पत्रकारहरूसँगको सम्बन्ध पनि बुझेका छौँ । हामीले अदालत परिसरभित्र पत्रकारहरूलाई एउटा कक्ष छुट्याएका छौं । अदालतले सञ्चार नीति बनाउनुपर्छ भन्ने मेरो धारणा छ ।

संक्रमणकालीन न्याय अलमलमा छ । द्वन्द्वकालमा भएका अपराध र अन्यायको बारेमा सुनुवाइको प्रभावकारी व्यवस्था भएन । यसले दण्डहीनता बढाउँछ । यो भनेको न्यायको पहुँचमा कम्प्रिहेन्सिभ डिनायल हो ।

हामी नयाँ संविधान कार्यान्वयनको चरणमा छौँ । संविधान भनेको देखाउनको लागि होइन । यो व्यवहारमा रूपान्तरण गर्नुपर्छ ।

हामीसँग कानूनी कारबाही हाइली स्ट्रक्चरर्ड, टेक्निसिस, अक्षरीय छ र रुल कम छ । भ्यालुसँग ओरिएन्टेसन छैन । यो न्याय प्रणाली रूपान्तरित गर्नुपर्नेछ । संविधानिक आयोगहरूको स्वतन्त्रता र सक्षमताको कुरा संविधानमा लेखिएको छ तर स्वतन्त्रता अनुभव छैन ।

संविधानमा सबै हकहरू लेखिएका छन् । यिनको कार्यान्वयन गर्न एक्सेस टु जस्टिस महत्वपूर्ण कडी हो । ती हकहरूको कार्यान्वयनले मानिसको जीवनशैलमा गुणात्मक परिवर्तन भयो कि भएन भन्ने थाहा हुनुपर्छ । गुणात्मक र परिणामात्मक हिसाबले सूचकमा सुधार आउनुपर्छ न्यायमा पहुँचलाई ध्यानमा राखेर मेरो कार्यकालमा प्रधान न्यायाधीशको अन्तरनिहीत अधिकार भनेर एक्सिस टु जस्टिस कमिसन खडा गरेको छु । त्यसको वार्षिक कार्यक्रम चलेको छ । कति प्रभावकारी छ म भन्न सक्दिनँ ।

अमेरिकामा हरेक राज्यमा वकिल, न्यायाधीश, नागरिक समाज सबै मिलेर कमिसनमा बसेर न्याय कसरी सुलभ बनाउने भन्ने निर्णय गर्छन् । एक्सेस टु जस्टिस कमिसन प्रधान न्यायाधीशको कार्यकारी आदेशबाट भए पनि यसलाई कानूनमै रूपान्तरण गरेर, औपचारिक रूपमै राज्यले एडप्ट गरिदिए हुन्थ्यो ।

अहिले वार्षिक कुल बजेटमा अदालतले ०.३५ प्रतिशत पाएको छ । बढाउँदै ०.५० प्रतिशत पुगेको थियो । अदालतले १ प्रतिशत मागेको धेरै भयो । एक्सेस टु जस्टिस सित्तैमा हुने होइन । सरकारले लगानी घटाउँदै जाने हो भने एक्सेस टु जस्टिस भनाइमा मात्र सीमित हुन्छ, साकार हुँदैन ।

बेलायतजस्तो ठूलो अर्थतन्त्र भएको मुलुकमा न्यायमा ४.५ प्रतिशत बजेट लगानी गरेको पाइन्छ । हाम्रोजस्तो पूर्वाधार नै राम्रो नभएको मुलुकमा झन धेरै हुनुपर्ने हो । कोस्टारिकाको संविधानमा वार्षिक बजेटको ८ प्रतिशत जुडिसियल सिस्टममा लगानी गर्नुपर्ने कुरा संविधानमै लेखिएको छ ।

मिडियाले यी सबै कुराहरू बुझ्न सक्छ र योगदान गर्न सक्छ ।

दोस्रो कार्यपत्र प्रस्तुति : “नेपालमा न्यायमा पहुँचलाई वास्तविकतामा परिणत गर्ने सरकार र सञ्चार क्षेत्र बीच समन्वय”

श्री युवराज घिमिरे, वरिष्ठ पत्रकार र सम्पादक, देशसञ्चार

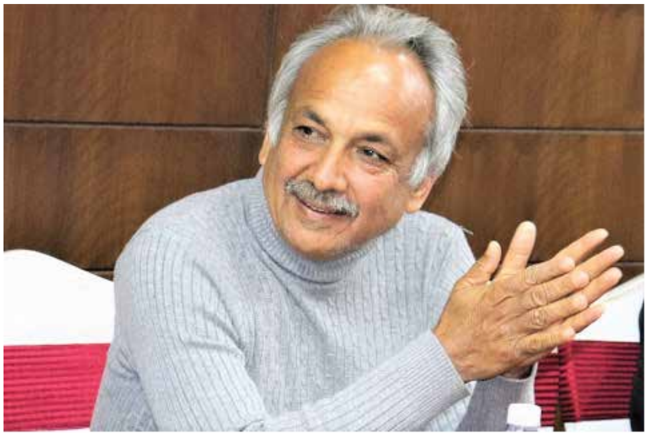

सञ्चार र सरकारबीचको सहयोग, यसको अपरिहार्यता, खासगरी एक्सेस टु जस्टिस (न्यायमा पहुँच) लाई वास्तविकतामा परिणत गर्ने विषयमा म केही धारणा राख्छु ।

नेपालको संविधानले समाजवाद भनेको अवस्थामा इकोनोमिक प्रोडक्सन (आर्थिक उत्पादन) मात्र होइन अधिकारका विषयमा पनि प्रत्यक्ष सरोकार राख्छ । सोसाइटीको लोएस्ट स्थान (समाजको भुईं तह) मा रहेको व्यक्तिले पनि न्याय पाओस् भन्ने सुनिश्चितता र त्यो न्याय पाउने अधिकार हुनुपर्छ ।

मिडिया र सरकारको समन्वयको कुरामा मिडियालाई एउटा ब्लाइन्ड (अन्धो) मिडियाको रूपमा कल्पना गरिएको होइन । त्यो सशक्त, क्रिटिकल मिडिया होस्, जसले अन्यायको यथार्थ चित्रण गरेर सरकारलाई मद्दत गरोस् भन्ने हो । हाम्रो संविधानले धेरै अधिकारहरू सुनिश्चित गरेको छ । त्यसलाई हामीले प्रतिबद्धताको रूपमा लिँदा पनि कानूनको अभाव र उपयुक्त न्यायिक व्यवहार नदेखिँदा चिन्ता र चासो व्यक्त छ । वर्षौंदेखि अदालतमा केश लम्बिरहेको हुन्छ । अदालतमा न्यायाधीशहरूको संख्या कम भएर हो अथवा अन्य कारणले पनि न्यायमा ढिलाइ भएको हो ? न्यायमा ढिलाइ हुनु भनेको न्याय मर्नु पनि हो ।

२०४७ सालको संविधानले राइट टू एक्सप्रेस र पब्लिकेशनको राइट्स (प्रकाशन तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता) संस्थागत गरी सुनिश्चित वातावरण दिएपछि प्राइभेट सेक्टरबाट लगानी भएर त्यसमा आएँ । मैले विभिन्न पब्लिकेशन हाउसमा काम गरेँ तर लामो समय कुनैमा पनि गरिनँ । हामी पोलिटिकल पार्टीको, पार्लियमेन्टको कभरेज गर्छौं तर जुडिसरीका कभरेजहरू एकदम कम हुन्छ । मिडिया हाउसले त्यो विषयमा जानकार व्यक्तिहरू आकर्षित गर्न सक्यो, सकेन भन्ने कुरा हुन्छ ।

ल डिग्री लिएर आएको व्यक्तिले पत्रकार बन्दा र ल प्राक्टिस गर्दा कता भविष्य सुरक्षित छ भनेर हेर्छ । मेरो आफ्नै अनुभवमा कतिपय रिपोर्टरहरू कर्मकाण्ड तवरले कभरका लागि पठायौँ । न्यायापालिकामा के हुन्छ, यसको पारदर्शिता र यसले आम जनताको जीवनमा के अर्थ राख्छ भन्ने कुरामा सञ्चार क्षेत्र चुकेकै हो ।

हामीसँग अदालतले गरेको न्यायको डिटेल्स पाउने तौरतरिका छैन । आजभन्दा १० वर्ष अगाडिको अवस्थासँग कम्पेयर गर्दा पनि त्यो व्याकग्राउण्डहरू दिने क्षमता र परिस्थिति नभएको अवस्था छ ।

अहिले सबै इन्टिच्युसनको विषयमा कुरा गरिरहेका छौँ । न्यायाधीशहरुको नियुक्ति देखि लिएर सबै कुराहरूमा अंशबन्डाबाट निर्देशित व्यवस्था त अँगालिरहेका छैनौँ ? एकाउन्टिबिलिटी (जवाफदेहिता) को प्रति हुन्छ ? एउटा नागरिकलाई न्यायको अधिकारबाट बञ्चित गर्न मिल्दैन । जुडिसियल सिस्टम जस्टिस सिस्टमप्रति एकाउन्टेबल छ कि उसलाई नियुक्त गर्ने पार्टीहरूप्रति छ ?

म एउटा उदाहरण दिन्छु । सायद म त्यतिबेला कान्तिपुरमा थिएँ । म एक दिन सर्वोच्च अदालतमा गएको थिएँ । जहाँ एक जना वृद्धा महिला कुप्रिएर हिँडिरहेकी थिइन् । हामीले खोजी गर्दा उनले दोलखामा जग्गाको केशमा एकपटक मुद्दा जितेकी रहिछन् । हामीले समाचार लेख्यौँ । सुप्रिम कोर्टबाट उनको पक्षमा फैसला भयो ।

एउटा पत्रकारले न्याय सुनिश्चित गर्न सानो रोल गर्दा पनि धेरै ठूलो अर्थ राख्छ । संस्थागतरूपमा पनि कोर्डिनेशन गर्न सक्छौँ । न्यायिक प्रक्रियाहरू र त्यसमा लाग्ने खर्च पारदर्शी छैन । खर्च गर्न नसक्ने मान्छे न्याय छाडेर जेल जान तयार हुन्छ ता कि परिवार तहसनहस नहोस् ।

यो लागत घटाउन गर्ने कुरा महत्वपूर्ण हो जस्तो लाग्छ । कतिपय पेमेन्टहरू ट्रान्सपरेन्ट (भुक्तानीहरु पारदर्शी) हुँदैनन् । सुप्रिम कोर्टबाट महत्वपूर्ण जजमेन्ट भएको छ । यसमा मिडियाको पनि महत्वपूर्ण रोल छ । सरकारले खर्च व्यहोर्न सक्ने कोभिड बिरामीले आफैँ खर्च व्यहोर्नुपर्ने निर्णय लियो । मिडियाले यसलाई क्रिटिकल्ली हेर्यो । यसलाई सुप्रिम कोर्टले पनि उनीहरूलाई फाइनान्सियल्ली सपोर्ट दिनुपर्छ भन्ने आदेश दियो । यसमा कोर्टले इन्टर्भेन्सन (हस्तक्षेप) गर्यो । त्यो पनि कोर्डिनेशन हो जस्तो लाग्छ ।

अर्को, हामीले यस्ता विकृति, विसंगतिप्रति सरकारको ध्यानाकार्षण गर्न सक्छौँ । त्यसलाई सरकारले पोजेटिभ रूपमा लिन सक्छ । अहिले महिला हिंसा र बलात्कारका घटनाहरू बढिरहेका छन् । यस्ता केशहरूमा कसरी क्विक जस्टिस दिने भन्ने महत्वपूर्ण छ । त्यसमा मिडियाले सेन्सेटिभ भएर हेर्नुपर्ने छ ।

अर्को अप्ठ्यारो के हुन्छ भने, एक्ज्युकेटिभ अर्थात त्योसँग सरोकार राख्ने कानूनका विभिन्न पक्षबाट रोकतोकको कुरा आउँछ, यो कुरा बाहिर नल्याइदिने कि भन्ने विषयमा । पोलिटिकल पावर एक्सरसाइज गर्ने व्यक्तिले ज्यान मार्ने अभियोगका केश पनि बाहिर आउन नदिन प्रेसर दिने गरेको छ । यसमा अदालत कमसेकम आफ्नो प्रोटेक्सनमा आउँछ । यसमा मिडियाको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ ।

मैले अमेरिकामा एउटा केश स्टडी गरेको थिएँ । अदालतले मृत्युदण्डको फैसला दिएको थियो । मिडियाले त्यसमाथि इन्भेस्टिगेशन गर्दा त्यो मान्छे निर्दोष थियो । मिडियाले ऊ इनोसेन्ट भएका प्रुफहरू ल्यायो, यो केसलाई रिभ्यू गरेर अदालले उसलाई निर्दोष सावित गरिदियो ।

अहिले अदालतमा विचाराधीन केशलाई प्रभावित गर्ने गरेर रिपोर्ट बाहिर ल्याउनु हुँदैन भन्ने मान्यता छ, हाम्रो प्राक्टिसमा पनि छ । तर, मेरो प्रमाणले उसलाई न्याय दिलाउन मद्दत पुग्छ भने मैले त्यो रिस्क लिनुपर्छ । अदालत इन्सेन्सिटिभ हुन सक्दैन ।

हाम्रा पार्लियमेन्ट र कति लेजिस्टलेसर सेन्सिटिभ हुन्छन् यी राइटसहरूमा जस्टिस् इनस्योर गर्न ? नेपालको मिडियाको लागि यो कुरा महत्व राख्छ । जबसम्म सोसाइटीको लोयस्ट लेबलको व्यक्तिले न्यायको अनुभूति गर्दैन, अदालत जाँदा न्याय पाउँछु भन्ने विश्वास गर्दैन तब नेगेटिभ पर्सेप्सन डेभलप हुन्छ ।

दुर्भाग्यवस, अहिलेको अवस्थामा पोलिटिकल पार्टीहरू, एक्ज्युकेटिवहरूप्रति पिपुलको जुन पर्सेप्सन छ, जुडिसरीप्रति पनि त्यही छ ।

कहिलेकाँही पोलिटिकल नेचरका केशहरूमा जुन टाइमिङमा जजमेन्ट आउँछ, यसले अदालतमा पोलिटिकल प्रेजन्ट छ भन्ने धारण बनाइदिन्छ । जस्टिस फेयर हुनुपर्छ । मेरो प्रोफेशनलाई प्रभावित हुने खालको मिडिया वातावरण रह्यो भने मैले कमन सिटिजनको इन्ट्रेस्ट सोच्न सक्दिनँ । मैले त्यो बेलामा मेरो कर्पोरेट हाउसमा फेयर कन्डक्ट हुन्छ कि सक्दैन, आम

नागरिकको न्यायसँग सरोकार राख्ने विषयमा चासो हुन्छ कि हुँदैन भन्ने सोच्नुपर्छ । हामी जुडिसरीसँग सहकार्य गरेर जान सक्छौँ सक्दैनौं यो चासोको विषय बनेको छैन । जजेजहरूले फियरलेस्ली र कम्पिटेन्टली काम गर्ने वातावरण हुनुपर्छ ।

दुर्भाग्यवस, नेपालमा मिडिया भनेको एकाउन्टेबल खोज्ने तर आफैँ एकाउन्टेल नहुने अवस्था छ । हामीले एकाउन्टिविलिटी राखेर काम गर्नुपर्छ भन्ने मिडिया ओनर्सहरूले बुझिदिए भने हामी जुडिसियल राइटस्का सवालमा पनि इक्ज्युकिटिभलाई पनि त्यो प्रेसर दिन सक्छौँ ।

जिज्ञासा
श्री नरेश श्रेष्ठ, बोर्ड अफ डाइरेक्टर, आईएसएसआर (मोडरेटर)

धन्यवाद युवराज सर । तपाईंबाट महत्वपूर्ण कुराहरू उठेको छ। पत्रकारहरूको भूमिकालाई लिएर राम्रो विषय उठान गर्नुभएको छ। कोभिडको विषयमा पनि तपाईंले अति महत्वपूर्ण कुरा उठाउनुभएको छ। न्यायमा सबैको पहुँचका विषयमा तपाईंको धारणका महत्वपूर्ण लाग्यो। मलाई लागेको, कल्याण श्रीमानलाई एउटा प्रश्न गर्न चाहन्छु । अहिले नेपालमा आर्विट्रेसन कोर्ट छैन, हामीले विदेशीहरू ल्याएर काम गर्ने अवस्थामा छौँ । आर्विटेसन कोर्टमा कस्तो किसिमको भूमिका हुन सक्छ ? यहाँ सन्दर्भ मिल्दैन थाहा छैन तर कल्याण सरसँग यो विषय बुझ्न चाहन्छु ।

श्रीमान कल्याण श्रेष्ठ, पूर्व प्रधान न्यायाधीश

आर्विट्रेसनमा अरू बेला साधारण अदालतबाट मुद्दा छिनिन्थ्यो । तर, यो कुरा पक्षहरूले सहमतिबाट आफैँ निर्णय गर्ने हो । हामीसँग मध्यस्थता ऐन छ । ऐनअनुसार मध्यस्थता नियुक्त गर्छौं र त्यसले निर्णय गर्छ । त्यो आर्विट्रेसन ट्रयाङ्गुलर हुन्थ्यो । तर अलि ठूलो मुद्दामा आर्विट्रेसन गर्रिंदैन ।

खास गरेर विदेशी लगानी, वर्ल्ड बैंक, एडिबीको लगानी रहेछ भने हाम्रो देशको आर्विट्रेसन प्रोसुडरबाट टुंग्याउन सक्दैनौँ । यहाँनिर सबैभन्दा मार्मिक कुरा के छ भने हाम्रो कानूनी राज्य कति विश्वसनीय छ भन्ने महत्वपूर्ण हुन्छ । हाम्रो डिस्पोडुरिजोलुसन मेकानिजम भनौँ, आर्विट्रेसनबाट चित्त बुझ्दो जवाफ पाएन भने अदालत जानुपथ्र्यो । हाम्रो नेसनल सिस्टम भरपर्दो भएको भए जतिसुकै महँगो, जति ठूलो बिगोको भए पनि हामीले यहीँ विवाद समाधान गर्न सक्थ्यौँ ।

करारका पक्षहरू, खासगरी विदेशी लगानीकर्ताले त्यसो गर्न दिँदैनन् । उनीहरूले सिंगापुरमा जाने भन्छन्, पेरिस जाने भन्छन् । त्यहीँ लण्डन आर्विट्रेसन सेन्टरमै जाने भन्छन् । यस्तो किसिमको कल्चर बिल्ड भएको छ । हाम्रो न्याय निरूपण गर्ने संस्थाहरूको क्षमता र विश्वसनीयताको प्रश्न हो यो । यहाँसम्म कि दक्षिण एसियामा भारतमा पनि यो पपुलर छैन ।

दक्षिण एसियाकै मुद्दा हामीले हेर्ने अवस्था हुँदो हो त हामीले अरबौं रूपैयाँ उठाउन सक्थ्यौँ । पैसा सिंगापुर जान्छ । सिंगापुरले कुल राष्ट्रिय आयको ८ प्रतिशत यस्तै जुडिसियल रेभिन्यूबाट कमाउँछ भनिन्छ । रुल अफ ल सिस्टम भरपर्दो, बलियो र विदेशीहरूका लागि विश्वसनीय बनाउनुपर्छ ।

म सानो उदाहरण दिन्छु । अन्नपूर्ण होटल कुनै दिन लिजमा दिइएको थियो, ताज ग्रुपलाई । त्यतिखेर २०४६ सालको जनआन्दोलनको मुख थियो । २०४९ सालतिर विस्तारै जसको लगानी हो उसले ताज ग्रुपलाई आउट गर्ने जुक्ति निकाल्यो । फिर्ता लिन हस्तक्षेप नै गर्यो ।

यसपछि अदालत गुहार्न आयो । लिजको अवधिभरि छुन पाउँदैनौ भनेर उसैको म्यानेजमेन्टमा छोडिदियो । त्यतिखेर राजाको सम्पत्ति थियो । राजाको होल्डिङ थियो, शेयर सबै राजाको थियो । म्यानेजमेन्ट र विधि पुगे त राजाका विरुद्ध आदेश गर्न सक्दो रहेछ भन्ने पुष्टि भयो ।

विदेशी लगानीको वातावरण कायम गर्न नेशनल जुडिसियल इन्टिच्युसनहरूको विश्वसनीयता जोगाउनु जरुरी छ । हाम्रा कानून, वकिल, अदालतको सिस्टम, आर्विट्रेसनरहरूलाई उनीहरूले पत्याए भने मात्रै हुन्छ । सिंगापुरलाई पत्याउने, हामीलाई नपत्याउने किन हुन्छ ? हाम्रो मिहिनेत पुगेन । हाम्रा ठूला मुद्दाहरूमा विदेशमा गएर आर्विट्रेसन हुन्छ तर त्यहाँको आर्विट्रेसनको कस्ट धेरै महँगो हुन्छ । आरएनएसीले एउटा मुद्दामा वकिलको फी तिरेर, उल्टै रकम तिरेर आयो ।

श्री जीवन भण्डारी, पत्रकार

युव्युब टेलिभिजनहरू छन् । यिनले आफैँ न्यायाधीश भएर आफैँ घोषणा गरे भन्ने एउटा पाटो छ। अर्को कल्याणकारी काम भन्दै चन्दा उठाउने र पीडितहरूलाई दिने अभ्यास गरिरहेका छन् । मैले खासगरी पूर्वप्रधान न्यायाधीशज्यू र वरिष्ठ पत्रकार युवराज घिमिरेबाट यसबारेमा केही अपेक्षा राखेको छु ।

पछिल्लो समय सञ्चार क्षेत्रमा युटुब पत्रकारिता ठूलो समस्याका रूपमा खडा भएको छ । यसलाई सोलुसन गर्ने उपाय कसरी चाल्नुपर्ने हो ? युव्युबरहरको एउटा भेलामा पत्रकारिताको आचारसंहिता मर्महरूलाई ख्याल गरेर मात्र गर्नुपर्छ भन्ने कुरा राख्दा उनीहरूले पैसा आउँछ भनेर काम गरेको हो, अरु केही थाहा छैन भने ।

यसमा दुई वटा पाटो देखियो । एउटा, पत्रकारको रूपमा गर्ने भूमिका र अर्को जे मन लाग्यो त्यही हाल्ने, यसमा पत्रकारिताको मर्मको कुरै हुने भएन । पहिला हामी रेडियोमा काम गर्नेलाई धेरैले पत्रकार मान्दैन थिए ।

सूचना विभाग पास बनाउने र पत्रकार महासंघको सदस्यता पाउने कुरामा पनि समस्या थियो । पछि विस्तारै रेडियोमा काम गर्नेलाई पनि पत्रकार मानियो । आज युट्युबमा काम गर्ने साथीहरूको पनि त्यही समस्या देख्छु । अर्को, पत्रकारितमा कल्याणकारी काम कतिसम्म गर्न सकिने ? कोही पीडित भेटायो, उसको भिडियो बनायो, उसको दुःख बेच्यो, चन्दा उठाउयो र उसलाई सहयोग गर्यो । यस विषयमा केही राखिदिनुहुन्छ कि ?

श्रीमान कल्याण श्रेष्ठ, पूर्व प्रधान न्यायाधीश

जीवनजीको प्रश्न धेरै गम्भीर छ । यो समस्या मैले बुझेको छु । मिडिया फ्रिडममा एउटा समस्या देखेको छु । फेसबुकमा एउटा पोस्ट गर्नुभयो भने लाइक डिसलाइक, कमेन्ट र कमेन्टका तरिकामा समस्या छ । मैले अहिले तपाईंसँग कुरा गर्दा अशिष्ट बोल्न पाउँदिनँ । मैले मिडियामा चिठी लेखे भने अशिष्ट लेख्न पाउँदिनँ । बोलेँ र लखेँ भने गाली हुन्छ ।

फेसबुकमा कमेन्टहरू जथाभावी लेख्न पाइन्छ र ? त्यसका लागि साइबर क्राइम छ नि । राजनीतिक सत्ता छोयो भने साइबर क्राइम तत्काल आकर्षित हुन्छ तर एउटा सामान्य मान्छेको कुरा आयो भने केही हुँदैन । किनभने यो इफेक्टिनेशको कुरा हो ।

युट्युबको टेक्नोलोजी आयो । यसमा सरकारले ऐन बनाएर अथोरिटी तोक्न सक्छ । सबै क्षेत्रमा सभ्य र जिम्मेवार व्यवहार हुनुपर्यो । कल्याणकारी भनेर उठाएको पैसा पीडितले पाएन भने के हुन्छ ? कसले हस्तक्षेप गर्छ ? राज्यले चाह्यो भने व्यवस्थित गर्न सक्छ । असम्भव होइन ।

श्री युवराज घिमिरे, वरिष्ठ पत्रकार र सम्पादक, देशसञ्चार

टेक्नोलोजी धेरै अगाडि बढेको छ । यसका दुरूपयोगको लार्जर ग्रुपलाई हामी कल्पना पनि गर्न सक्दैनौँ । त्यसले हाम्रो सञ्चार, त्यसका भ्यालुज र त्यसका संरचनाहरूलाई कसरी प्रभावित गर्छ, यो ठूलो चिन्ताको विषय हो ।

सञ्चारमा जवाफदेहीताको सिद्धान्तले मागेर नै त्यसमा सम्पादक र पब्लिसरको नाम दिने गरिएको होला । एउटा व्यक्तिले एउटा क्यामेरा तेर्स्याएको भरमा, एउटा भिडियो गरेको भरमा त्यसलाई मिडिया भन्ने कि नभन्ने, यो आफैँमा एउटा प्रश्न हो ।

डेमोक्रेसीमा स्वतन्त्रताको अंश अत्यधिक हुन्छ । एउटै निकायले अनुसन्धान गर्ने, फैसला गर्ने, प्रोसिक्यूट गर्ने होइन । हामी कहाँ सर्वोच्च अदालतले शाही आयोग खारेज गरेको नजिर छ । रायमाझी आयोगलाई म न्यायिक आयोग कम, राजनीतिक आयोग बढी मान्छु ।

सरकार पनि युट्युब शैलीमा नागरिक स्वतन्त्रता र प्राइभेसीमा बन्देज गर्नेतिर लागेको छ । सरकार डेमोक्रेटिक सेटअपभित्र होइन, नागरिकहरूमाथि थिचोमिचो गरेर, अधिकार खोसेर शासन गर्ने मानसिकतामा अघि बढेको छ । यो असाध्यै खतरनाक, सर्वसत्तावाद र अधिनायकवादी प्रवृत्ति हो, यो स्वीकार्य हुँदैन । जबसम्म संरचनागत हुँदैन, जवाफदेहीताको सिद्धान्त मान्ने केही पनि इन्डिकेटर हामी देख्दैनौँ । युट्युबलाई कानूनको दायरामा ल्याउन सकिन्छ । परिभाषित गरेर युट्युबलाई सञ्चारको पाटो मान्नुपर्छ । केही असल नियतले आएका पनि छन् । युट्युबको बजार पनि छ । सजिलो पनि छ । पैसा जेनेरेट गरिरहेका छन् । युट्युबहरू फस्टाउन सक्छन् तर छाडा र गलत नियतका साथ अघि जाने प्रवृत्तिलाई सञ्चारको प्रतिनिधि मान्न सकिन्न ।

म कान्तिपुरमा हुँदा हामीले एउटा परिवारका तीन जनालाई किड्नीको समस्या भएको विषयमा एउटा स्टोरी गर्यौं । उनीहरूका लागि पैसा पनि उठ्यो । पछि के भयो भने किड्नीका बिरामीहरू हस्पिटलको ओपीडीमा जसरी कान्तिपुरको अफिसमा आउन थाले । मिडियाले पारेको यो पोजेटिभ इम्प्याक्ट हो तर कल्याणकारी कामकै लागि पत्रकारिता गर्दैछु भन्ने होइन । भिक्टिम मान्छेका बारेमा हामी लेख्छौँ, यसमा कसैले सहयोग पुर्याउँछ भने अर्को कुरा हो । यस्ता धुप्रै केशहरू मेरो पत्रकारिता जीवनसँग जोडिएका छन् ।

श्री अमृत राज काफ्ले, पत्रकार

सर्वोच्च अदालतकै रेकर्डअनुसार पनि न्यायमा पहुँच कार्यक्रम मार्फत अपेक्षा अनुसारको उपलब्धि हासिल हुन नसकेको देखिन्छ । कोरोना संक्रमणपछिको ६ महिनामा ४२ वटा मात्रै, बन्दीप्रत्यक्षीकरण र कोरोनासँग सम्बन्धित मुद्दा सर्वोच्चमा सुनुवाई भएको देखिन्छ । त्यसमा पनि २,३ वटामा मात्रै आदेश भएको देखिएको छ । साइबर क्राइमको मुद्दा सुन्ने काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा त लकडाउनका कुनै पनि सुनुवाइ भएन । यसले त न्यायमा झन ढिलाइ हुने देखियो । यसको परिपूरण कसरी गर्ने ?

श्रीमान कल्याण श्रेष्ठ, पूर्व प्रधान न्यायाधीश

संक्रामक रोग ऐन २०२० अन्तर्गत लकडाउनको अडर्र गर्नु नै एउटा विडम्बना हो । एउटा ऐन बनाउन सक्ने क्षमता छैन, हाम्रो संसदभित्र । थोत्रो, पुरानो, औचित्यहीन ऐन लिएर मान्छेको जीवनमा नाटकीय प्रभाव पर्न सक्दैन । एक्सेस टु जस्टिसमा असर त पर्यो । म त चाहन्थेँ अदालत खुलेको हुनुपथ्र्यो, बरु जुमबाटै मुद्दाको सुनुवाइ गरोस् न ।

लिमिटेड सुनुवाई गर्ने र अदालत नै बन्द गर्नुपर्ने अवस्था कदाचित होइन । वैतनिक वकिलहरूको सेवा विश्वसनीय र परिणाममुखी बनाउन थप मेहनत गर्नुपर्छ । अहिले दिएको सेवा अत्यन्त अपूरो छ । यसलाई न्यायमा पहुँचका लागि नाम त लिन सकिन्छ तर पर्याप्त छैन ।

क्षतिपूर्तिको विषयमा बढी समय सुनेर, द्रुतमार्गबाट सुनेर, फास्ट्याक कोर्टबाट गर्न सकिन्थ्यो । सर्वोच्च अदालतले फास्ट ट्र्याक कोर्टको कुरा पनि गरेको थियो । सरकारले गरेको छैन । बाँकी क्षति हुन रोक्न सक्यौँ भने पनि अर्को उपलब्धि हुन्छ ।

श्री नरेश श्रेष्ठ, बोर्ड अफ डाइरेक्टर, आईएसएसआर (मोडरेटर)

अब तेश्रो प्रस्तुतिमा पूर्व कानून सचिव नरेन्द्र श्रेष्ठज्यूले 'एक्सेस टु जस्टिस, कन्सेप्ट एण्ड प्राक्टिस विषयमा आफ्नो धारणा राख्नु हुनेछ ।

तेश्रो कार्यपत्र प्रस्तुति : "न्यायमा पहुँचः अवधारणा र अभ्यास"

डा. नरेन्द्रमान श्रेष्ठ, पूर्व कानून सचिव, नेपाल सरकार

न्यायमा पहुँचको विषयमा नेपालका सन्दर्भमा मैले विभिन्न पदमा काम गर्दा प्राप्त गरेको अनुभव सेयर गर्न चाहन्छु । समाजमा दण्डहीनता (impunity) अन्त्य नभएसम्म देशमा शान्ति कायम हुँदैन । देशमा शान्ति कायम भएमात्र आर्थिक विकासको कार्यक्रम अघि बढ्छ । आर्थिक विकासमा एक्सेस टु जस्टिसको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ भन्ने धारणा छ । एक्सेस टु जस्टिसलाई कानूनी शासन को आधारभूत सिद्धान्त मानिन्छ । एक्सेस टु जस्टिस नहुँदा संविधान, ऐनकानून आदिबाट प्राप्त हकअधिकार हनन भएमा आवाज उठाउन नसकिने, हक अधिकार प्रचलन गर्न नसकिने, भेदभावविरुद्ध अजबिबिलनभ गर्न नसकिने र निर्णयकर्तालाई जिम्मेवार बनाउन नसकिने हुन्छ ।

कानून सुधार तथा कानून निर्माण प्रक्रियामा सक्रिय रूपमा भाग लिन पाउने कुरा पनि एक्सेस टु जस्टिसमा पर्छ ।

एक्सेस टु जस्टिसको परिभाषा विभिन्न व्यक्तिहरूले आफ्नै प्रकारले गरेका छन् । धेरैले आर्थिक, सामाजिक, योग्यता वा अन्य कुनै स्टाससमा विविधता भएता पनि समान रूपमा न्याय पाउने मौकालाई एक्सेस टु जस्टिस भनेका छन् ।

यसबाट के स्पस्ट हुन्छ भने एक्सेस टु जस्टिस भनेको जातजाति, लिंग तथा आर्थिक, सामाजिक, वर्ण, धर्मआदिको भेदभावविना प्रत्येक व्यक्तिले समानरूपमा पाउनु हो ।

नेपालको संविधानको धारा १८, १८ (३), २० (१०), २४ र ५१, अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिसम्झौताका रूपमा रहेका ग्म्ज्च्, १९४८ को धारा ७ देखि ९ सम्म, क्षऋऋएच् को धारा १४, ऋभ्म्ब्ध्, १९७९ को धारा ५, ऋभ्च्म्, ऋच्क्र आदिमा एक्सेस टु जस्टिसको बारेमा व्यापक रूपमा उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

कानूनी सहायता ऐन, २०५४, मुलुकी देवानी संहिता, २०७४, बालबालिका ऐन, २०४८, मुलुकी देवानी कार्यविधि संहिता, २०७४, मुलुकी दण्ड संहिता, २०७४, विशेष अदालत ऐन, मानव बेचबिखन विरुद्धको ऐन, २०६४, लेबर एक्ट २०४८, इभिडियन्स एक्ट २०३१ आदिमा र दिगो विकासका लक्ष्यमा न्याय दिँदा कुनै किसिमको बाधाअवरोध र कुनै पनि आधारमा भेदभाव हुनु हुँदैन भनिएको छ ।

हाम्रो देशमा सर्वोच्च अदालत, उच्च अदालत र जिल्ला अदालत गरी ती तहको न्याय प्रणाली छ । यी सबैका आआफ्ना क्षेत्राधिकार छन् ।

७५३ वटा न्यायिक समिति छन् । स्थानीय निकाय सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ४७ ले न्यायिक समितिलाई मिलापत्रबाट समाधान हुने सबै प्रकारका देवानी मुद्दामा मध्यस्थताको माध्यमबाट विवाद समाधान गर्न र एक वर्षसम्म कैदको सजाय हुने फौजदारी प्रकृतिको मुद्दा हेर्ने अधिकार दिएको छ ।

एक्सेस टु जस्टिसको लागि निम्नअनुसार रकम जोहो गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन देखिन्छ ।

न्यायमा पहुँचको लागि देहाय बमोजिम रकमको जोहो गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन देखिन्छः
सरकारी अनुदानः कानूनी सेवाको लागि देशहरुमा न्याय मन्त्रालयमार्फत सरकारले रकम प्रदान गर्ने प्रचलन छ । अमेरिकामा कानूनी सेवा प्रदान गर्ने व्यक्ति वा निकायहरुले स्वाथ्य केन्द्रमा कायम रहेको सञ्जालसँग सम्बन्ध राख्ने गरेको देखिन्छ ।

भारत, नाइजेरिया आदि देशहरुमा नीजि क्षेत्र र वित्तीय संस्थाहरुले प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा अनुदानको लागि आफ्नो वार्षिक आम्दानीको केही प्रतिशत छुट्याएका हुन्छन् । यो अनुदानको रकम कृषि, शिक्षा,

स्वास्थ्य आदि क्षेत्रमा खर्च गरिन्छ र न्यायमा पहुँचको लागि पनि खर्च गर्ने गरिएको छ ।

व्यापारीको सहभागिताः व्यापारीहरुलाई न्यायमा पहुँचमा संलग्न गराउन सकिने सियरालिओनले हाल सालै संसदमा जग्गामा ठूलो लगानी गर्ने व्यापारीले गरेकाने आम्दानीको केही रकम कानूनी सहायताको लागि Basket Fund मा राख्ने र सो रकम प्रभावित समुदायको न्यायमा पहुँचमा खर्च प्रस्ताव ल्याएको छ ।

कानूनी सेवाको लागि Social Impact Bond को प्रयोगः यसमा सार्वजनिक लगानी र Private Finance को रकम समावेश भएको हुन्छ । यो रकम कुनै सस्थासँग करार गरी त्यस्तो सस्थालाई तोकिएको काम वा जिम्मेवारी पूरा गरेको परिणामको आधारमा भुक्तानी (Payment by Result) गरिन्छ । यो प्रचलन बेलायतमा छ, । बेलायतमा Legal Cooperatives स्थापना गरी कानूनी सहायताको लागि सदस्यहरुबाट केही शुल्क लिने गरेको पाइन्छ ।

त्यस्तै नेदरल्याण्ड, जर्मनीजस्ता युरोपेली मुलुकहरुले न्यायमा पहुँचका लागि Legal Expenses Insurance गर्ने गरेको पाइन्छ र यो ज्यादै प्रख्यात छ ।

बंगलादेशमा Bangladesh Rural Advancement Committee मा कानूनी सहायताको लागि पैसा दिन सक्ने व्यक्ति र सस्थाहरुसँग चन्दा माग्ने प्रचलन छ । यसमा जनताले खुसी साथ चन्दा दिने गरेको देखिन्छ । New Philanthropic Model: विभिन्न व्यक्ति वा निकायहरुबाट प्राप्त चन्दा, दान, बकस आदि बैंकमा जम्मा गरी सोबाट प्राप्त ब्याज कानूनी सहायताको प्रयोजनको लागि खर्च गर्ने गरिन्छ । यो प्रचलन पाकिस्तान र साउथ अफ्रिकामा रहेको पाइन्छ ।

नेपालमा वार्षिक ४० हजार रुपैयाँभन्दा कम आन्दानी हुने व्यक्तिले लिगल एड पाउँछ । यसका लागि एक केन्द्रीय कानूनी सहायता समिति र ७७ जिल्लामा कानूनी सहायता समिति रहने व्यवस्था भए पनि ४८ जिल्लामा मात्र कानूनी सहायता समिति छन् । यी समितिका लागि बजेट नगन्य छ । यो कार्यक्रम केन्द्र र जिल्ला सदरमुकाममा मात्र सीमित छ । सर्वोच्च अदालत, पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतहरूमा गरेर ९० जना वैतनिक वकिल रहेको बुझिन्छ ।

मैले सरकारी नोकरीको सिलसिलामा विभिन्न जिल्लाहरू भ्रमण गर्दा जिल्ला कानूनी सहायता समितिमा नियुक्त गरिएका अधिवक्ताहरूले कानुनी सहायता माग्नेका लागि आफ्नै तलबबाट पनि लजिस्टिक सपोर्ट गर्नु परेको, कार्यालयको लागि ठाउँ नभएको, समयमा पारिश्रमिक नपाएको जस्ता गुनासा गरेका थिए ।

द्वन्द्वकालका पीडितले न्याय पाउन सकेका छैनन् । एक्सेस टु जस्टिसका नाममा विभिन्न एनजीओका मानिसहरू आउँछन्, आश्वासन दिन्छन् तर राज्यबाट पाउनुपर्ने वास्तविक न्याय पाउन सकेको अवस्था छैन ।

कानूनी सहायता कानूनी शुल्कसँग मात्र सीमित छ । कानूनी सहायता निःशुल्क कानूनी सहायता दिने वकिलको क्षमता बढाउने, मुद्दा लडेको कारणबाट आवास र आधारभूत आवश्यकता गुमाएकाहरूलाई आर्थिक सहायता दिने, खतरामा रहेका पीडित र साक्षीको सुरक्षा गर्ने र नागरिक अधिकार उल्लंघन भएको अवस्थामा कसरी उपचार कसरी पाउने भन्ने विषयमा मौन छ।

७५३ स्थानीय तहका न्यायिक समितिहरूमा लिगल एडको व्यवस्था, न्यायिक समितिका सदस्यहरूको क्षमता वृद्धि तालिम, लिगल एड पाउने व्यक्तिहरूको वास्तविक तथ्यांक संकलन, राष्ट्रिय स्तरमा एकीकृत लिगल एड कोषको व्यवस्था गर्नुपर्छ । भिनब बिष्म कोषबाट कानूनी शुल्क, पीडित र साक्षीको सुरक्षा तिनको उपचार, पुनस्र्थापना, यातायात, क्षतिपूर्ति लगायतमा खर्च गर्नुपर्छ ।

जिज्ञासा
श्री अमृत राज काफ्ले, पत्रकार

न्यायपालिकाले असहायहरुलाई सेवा दिन वैतनिक कानून व्यवसायीको व्यवस्था देशभरका अदालतहरूमा गरेको भने पनि सेवा पर्याप्त भएको छैन भन्ने देखिएको छ । कसरी व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ ?

चौथो कार्यपत्र प्रस्तुति : "न्यायिक मुद्दा प्रकाशमा ल्याउन प्रभावकारी सञ्चार मोडेल"

श्री उमेश चौहान, सम्पादक, नयाँ पत्रिका दैनिक

न्याय भन्ने बित्तिकै हाम्रो दिमागमा अदालत र आँखामा पट्टी बाँधेकी न्यायकी मूर्तिको परिकल्पना आउँछ । न्यायाधीश र पैरवी गर्ने वकिलका बीचमा सवाल जवाफमात्रै न्यायिक प्रक्रिया र मान्यतामा राखिन्छ तर न्याय भनेको धेरै फराकिलो विषय हो ।

मिडियाले न्यायको पक्षमा प्रश्न

उठाउने भनेको मान्छेले मान्छेको रूपमा बाँच्न पाएको छ कि छैन, कुनै अपराधीले सजाय पायो कि पाएन, पीडितले न्याय पायो कि पाएन भन्ने मात्र होइन । महामारीको समयमा देशको ढुकुटीमा ठूलो योगदान भएका मजदुरहरू कुनै देश नभएको जस्तो, राज्य नभएको, सरकार नभएको जस्तो गरी रातारात हिँडेर, पानी पनि खान नपाई कैयौँ दिन हिँडेर घर पुग्नु न्याय नभएको अवस्था हो ।

देशको राष्ट्रिय बजेट बराबरको रकम हाम्रा मजदुरहरूले खाडी र मलेसियाबाट ल्याउँछन् । ती मजदुरहरले कोरोना महामारीका कारण खाडी र मलेसियामा रोजगारी गुमाए अनि हामी घर आउँछौँ भने । अघिपछि रेमिटेन्सले चलेको देश भनेर भन्ने तर तिनै मजदुर घर आउन पाएनन्। सरकारले लामो समयपछि उडान शुरु गर्‍यो । रोजगारी गुमाएको र बेखर्ची भएको मजदुरलाई तीन गुणा बढी भाडा तिर्न लगाइदियो । यो अन्याय हो।

विदेश जाने अनुमतिका लागि नेपाल सरकारलाई १५ सय देखि २५ सयसम्म रूपैयाँ तिर्नुपर्छ। यसरी जम्मा गरेको ६ अर्ब रूपैयाँ वैदेशिक रोजगार प्रवद्र्धन बोर्डमा छ । त्यो पैसा मजदूरको उद्धारमा खर्च गर, परिचालन गर भन्दा सरकारले सुनेन । यो अन्याय हो ।

विदेशमा कुन कम्पनीबाट कतिले रोजगारी गुमाए भनेर अनुसन्धान गर्ने र डाटा कलेक्सन गर्ने कुनै प्रणाली छैन । विदेशबाट कति मजदुर आए भन्ने ठोस डाटा नदिएर हचुवाको भरमा लाखौँ भनिन्छ । अन्याय त्यहीँबाट शुरु हुन्छ । राष्ट्रको ढुकुटीमा योगदान गर्नेको एकजेक्ट फिगर हुनुपर्छ ।

भारतबाट नेपाल आउन चाहने मजदुरहरू एक सातासम्म आउन नपाएपछि महाकाली नदीमा हामफाले । सरकारका लागि यो लज्जाको विषय हो । ती मजदुरको न्यायमा पहुँच भएन ।

न्याय भनेको नागरिक हुनुको डिग्निटी हो, आत्मसम्मानपूर्वक बाँच्न पाउनु हो । मिडियाले अन्यायको विषयमा प्रश्न उठाउँदा सरकारको विरोध गरेको भनिन्छ । मिडियाले कहिले पनि व्यक्ति विशेषको विरोध गर्दैन, सिस्टमको विकास गर्छ ।

हामीले समाचार बनाउँदा अदालतमा बहस छ भने समाचार लेख्ने कि नलेख्ने, समाचार लेख्दा अदालतलाई प्रभावित गर्छ कि, अदालतको अवहेलना हुन्छ कि डर छ । हामीले लेख्ने समाचार मनोरञ्जनको लागि होइन, हस्तक्षेप गर्न र प्रभावित गर्नका लागि हो, सरकार, संसद र अदालत नै किन नहोस् ।

समाजमा के भइरहेको छ, इजलासमा पुगेको फाइलका विषयमा समाजमा के धारणा बनेको छ, यो विषयमा इजलासलाई, न्यायाधीशलाई जानकारी दिनु मिडियाको कर्तव्य हो । हामीले अदालतको अवहेलना हुने गरी समाचार नलेख्ने हो । हामीले त अदालतलाई सहयोग गर्ने हो । नागरिकको यो अपेक्षा छ भनेर सुनाइदिने हो ।

हामीलाई सबैभन्दा डर बनाइएको छ, विचाराधीन मुद्दाको विषयमा कुनै प्रश्न नगर्नु भनेर । न्यायाधीशले कुनै तिलस्मी ज्ञानको आधारमा फैसला दिने होइन

समाचारले न्यायाधीलाई, सरकारलाई, संसदलाई र समाजलाई प्रभावित गर्दैन भने त्यो समाचार होइन, बेकार हो । यो विषयमा हामी स्पष्ट हुनुपर्छ भन्ने लाग्छ ।

हामीले समाचार लेख्दा अहो यो त सरकारप्रति धेरै क्रिटिकल छ भनेर आश्चर्य मान्नु भएन । राज्यसत्तामा रहेका सबैलाई हामीले प्रश्न गर्नुपर्छ । मिडियाले सत्तासँग संघर्ष गर्ने भनेको अमुक व्यक्ति विशेषसँगको विवाद होइन । प्रणालीसँग हो । प्रणालीसँगको संघर्ष निरन्तर रहन्छ ।

इतिहास जहिले पनि प्रतिकूल समयबाट गुज्रिएको हुन्छ । मिडिया भनेको त्यसको साक्षीमात्र होइन, पर्यवेक्षक हो र हस्तक्षेप नै गर्ने हो ।

अमेरिकी राष्ट्रपति डोनाल्ड ट्रम्पले चुनावमा धाँधली भएको भनेर फेहरिस्त प्रस्तुत गरिरहेका थिए। राष्ट्रपतिको भाषण प्रत्यक्ष प्रसारण भइरहेको बेलामा प्रस्तोता स्क्रिनमा आएर हामी यो भाषण रोक्दैछौँ किनकि राष्ट्रपतिले झुट बोलिरहेका छन् भने । यसरी हस्तक्षेपकारी हुनुपर्छ ।

मिडिया निष्पक्ष हुनुपर्छ भनेर हामीलाई पढाइयो तर त्यो गलत हो । मिडियाले पक्ष लिनुपर्छ ।

जिज्ञासा
श्री पूजन घिमिर, पत्रकार, झापा

लकडाउन खुकुलो भए पनि सार्वजनिक सवारीका साधन नचलेका कारणले मानिसहरू अदालत जान सकेनन् । उनीहरूले न्याय पाएनन् । यसमा मनिटरिङ गर्ने संयन्त्र छैन ? उननीहरूलाई कसरी न्याय दिलाउन सकिन्छ ?

श्री उमेश चौहान, सम्पादक, नयाँ पत्रिका दैनिक

अदालत भनेपछि यसको परीधि नै साँघुरो हुन्छ । सरकार पनि आफ्नो परिधिमा हुन्छ । जुनसुकै नेता प्रधानमन्त्री भए पनि रिसोर्सका हिसाबले लिमिटेसन छ । जनता र सरकारबीच संवाद गराउने माध्यम नै मिडिया हो । राज्यका अंगहरूको पहुँच फराकिलो बनाउने, राज्यले नदेखेको ठाउँ देखाउने, राज्यले नसुनेको आवाज सुनाउने मिडियाले हो । कोभिड मानव जातिले भोगेको फरक किसिमको संकट हो । यो संकटमा अदालतले पनि कसरी काम गर्ने भन्ने विषयमा अन्योल भयो । यस्तो बेलामा पुलको काम

गर्ने मिडियाले हो । सरकारका संयन्त्रहरू साँघुरिएका बेलामा मिडियाले झन बढी बोल्नुपर्छ, लेख्नुपर्छ ।

अदालतमा जे कुरा सिधै पुग्न सक्दैन, त्यो कुरा मिडियाका मार्फत जाओस् भन्ने हो । न्यायालयका ढोका बन्द भए पनि न्यायाधीशका आँखा र कान तर बन्द हुँदैनन् । अदालत खुलेका दिन उहाँले गर्ने फैसला प्रभावित हुन्छ । सञ्चारमाध्यमले, सामाजिक सञ्जालले, नागरिकले खबरदारी गरेपछि आधारभूत स्वास्थ्य सेवा जनताको अधिकार हो, यो निःशुल्क गर्नुपर्छ भन्ने फैसला भयो ।

यसमा सरकारका तर्फबाट आदेशमा पुनरावलोकन गर्न दिएको निवेदन (भ्याकेट) खारेज भयो । जनताप्रति राज्यको दायित्व हुन्छ भनेपछि उपचार गर्ने कुरा आएको छ ।

हरेक समाचारले सिस्टम नै बदल्छ भन्ने अपेक्षा होइन । हामीले लेखेर चेतनाको विकास गर्ने हो। जागरण बनाउने हो ।

पाँचौं कार्यपत्र प्रस्तुति : "स्थानीय तहमा सञ्चार जगतको भूमिका "

श्री गोविन्द लुइँटेल, प्रधान सम्पादक, खबरहब

मैले धनुषाको मुसहर्निया गाउँपालिकाका शिक्षक र स्वास्थ्यकर्मीले ७ महिनादेखि तलब नपाएको भन्ने लयागतका २०० वटा समाचार अवलोकन गरेँ । यहाँ ११ वटा समाचार नमुनाका रूपमा शीर्षकसहित राखेको छु । यसले समाचारमा हाम्रा प्राथमिकताहरू कसरी बदलिँदैछन् भन्ने देखाउँछ। अपराध, बेरोजगारी, सामाजिक विकृतका र केही अन्य समस्याका समाचार छन् । यी सबै समाचा स्थानीय तहकै हुन् । स्थानीस्तरमा काम गर्ने पत्रकारहरूले रिपोर्टिङ गरेका हुन् । यस वर्ष स्थानीय तहका समाचारमा कोभिडसँग सम्बन्धित धेरै छन् । आआफ्नो स्थानीय तहमा कोरोना संक्रमितको संख्या, मृत्यु संख्या, कर्मचारी संक्रममित हुँदा सेवा स्थगित लगायतका छन्।

त्यस्तै स्थानीय तहमा प्रमुख र उपप्रमुखका बीचमा भएका विवादका, स्थानीय सरकारलाई संघीय सरकारले सहयोग गरेन भन्ने गुनासोका छन् ।

घुस तथा भ्रष्टाचार सम्बन्धी २८ वटा समाचार छन् । पछिल्लो साढे ७ महिनाका २०० वटा समाचार हेर्दा ८८ वटा समाचार चाहिँ कोरोना भाइरसको असरले पारेको प्रभावका विषयमा रहेछन् ।

स्थानीय तहका न्यायिक समितका समाचार ओझेलमा परेको देखियो । यस्ता समाचार राष्ट्रिय सञ्चार माध्यमको प्राथमिकता छैन । म आबद्ध संस्था खबरहब डटकममा पछिल्लो २ साता स्थानीय तहका न्यायिक समितिका विषयमा शृंखलाबद्ध समाचार प्रकाशन भएको छ ।

न्यायिक समितिका लागि छुट्टै कोठा छैन । न्यायिक समितिमा उपाध्यक्ष वा उपप्रमुख संयोजक र अरु तीन जना सदस्य हुन्छन् तर उजुरीबारे छलफल गर्न ठाउँ छैन । उनीहरूमा कानूनको ज्ञान कम छ, सिकाइको चरणमा छन् । कुनै कानूनी सहायता छैन । बजेटको पनि अभाव छ ।

केही सकारात्मक पक्षहरू छन् । धेरै समाचार राष्ट्रिय महत्वकासाथ छापिएका रहेछन् । मैले ११ वटा समाचारको उदाहरण प्रस्तुत गरेँ । ती समाचार राष्ट्रियस्तरमा प्रभाव भएको सबै पत्रपत्रिका र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा पनि प्रभाव भएका अनलाइनहरूले प्राथमकिताका साथ प्रकाशन गरेका थिए ।

अहिले गाउँगाउँमा रेडियो र अनलाइन छन् । मोफसलमा काम गर्ने पत्रकारहरू पनि रेडियो, टेलिभिजन र केन्द्रका कुनै न कुनै माध्यमसँग आबद्ध छन् । यी पत्रकारहरूको पहुँच स्थानीय तहदेखि केन्द्रसम्म हुँदा समाचारको प्रवाह द्रुत छ ।

अर्को, हामीले सामान्यतया सानो ठानेको समाचारले पनि सामाजिक सञ्जालबाट चाँडै प्रभाव पार्ने रहेछ । यति हुँदाहुँदै पनि सञ्चारमाध्यमहरूले अझै प्रभावकारीता बढाउनु पर्छ । सुशासन र पारदर्शीता यसमा महत्वपूर्ण हुन्छ । प्रत्येक व्यक्तिले आत्मसम्मानका साथ बाँच्ने, आफ्नो कुरा शिष्टतापूर्वक भन्ने अवसर हुनुपर्छ । म अन्यायमा नपरूँ भन्ने प्रत्येक व्यक्तिको चाहना हुन्छ । राज्य ससंयन्त्रले पारदर्शी ढंगले काम गरोस् । यी कुरामा मिडायाको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ ।

स्थानीय तहमा सञ्चारकर्मी दबाबमा परेको र मोलाहिजा गरेको अवस्थामा त्यहाँका विसंगतिका समाचार ओझलेमा पर्ने गरेको मेरो अध्ययनको निष्कर्ष छ ।

एउटा पुरानो दृष्टान्त पेश गर्छु । युवराज घिमिरे कान्तिपुर दैनिकको सम्पादक हुनुहुन्थ्यो । म त्यसबेला अर्को एउटा दैनिक पत्रिकामा काम गर्थें । सर्लाहीको एउटा समाचार आयो । करिव ६० वर्ष नाघेकी महिलालाई बोक्सीको आरोपमा मानव मलमुत्र ख्वाइयो । यो समाचार कान्तिपुरमा मुख्य समाचारका रूपमा छापियो । अर्को दिन सम्पादकीय छापियो ।

यसपछि पत्रिकाहरूमा समाचारको स्थानको प्राथमिकता बदलियो ।

अब हामीले प्राथमिकता पनि बदल्नुपर्छ । सानो कुराले पनि ठूलो अर्थ राख्छ । सानो ठानेको कुरा उठाएर ठूलो क्षेत्रमा हामी हस्तक्षेप गर्न सक्छौँ । गाउँको कुरा सोझै प्रधानमन्त्रीसमक्ष पुर्याउन सक्छौँ । सञ्चार माध्यमबाट राज्य संयन्त्रमा सुधारका लागि योगदान गर्न सक्छौँ ।

जिज्ञासा
श्री मधु पौडेल, पत्रकार, बाँके

समाचारमा प्राथमिकता बदल्नुपर्छ भन्ने छ । राष्ट्रिय मिडिया र स्थानीय तहमा सुरु गरिएका अनलाइन पत्रपत्रिका, रेडियो आदिमा जनप्रतिनिधिहरूसँगको किटताका कारणले समाचारमा असर पर्छ कि भन्ने भएको छ । उनीहरू रिसाउने हुन् कि भन्ने छ ।

छैठौं कार्यपत्र प्रस्तुति : " कोभिड-१९ को न्याय प्रभावलाई सम्बोधन गर्न कम्युनिटी पारालिगल र गैर-वकिलहरूको भूमिका"

श्रीमती नितु पोखरेल, प्रोग्राम अफिसर, अलाएन्स फर सोसियल डाएलग
(Alliance for Social Dialouge)

एक्सिस टु जस्टिसलाई एड्रेस गर्न कोभिडको सिचुएसनमा र अन्य समयको विषयमा चर्चा गर्नेछु। कम्युनिटी पारालिगलको कुरा गर्दा न्यायको कुरा जोडिएर आउँछ ।

न्याय भनेको संस्थागत रूपमा अदालतमात्र होइन । यसको दायरा निकै फराकिलो छ । नेपालमा विभिन्न संघसंस्थाहरूले गरेका अध्ययन हेर्दा न्यायको समस्या भोगिरहेको समुदाय बृहत छ । यहाँका सबै प्रस्तुतकर्ताको प्रमाण मात्र लिने हो भने पनि स्थिति भयावह देखिन्छ ।

कहाँ जाने र कसरी गर्ने भन्ने अज्ञानता र गरिबीको कारणले न्यायबाट बञ्चित हुनु परेको छ । अर्को, मेकानिजम नै करप्ट छ । कोही भौगलिक रूपमा जान नसक्ने अवस्था छ । कसैलाई घरमा श्रीमानको र परिवारको डर छ ।

न्याय दिने फर्मल र इन्फर्मल जुन निकायहरू छन् ती कसैको पनि काम काम ट्रान्सपरेन्ट छैन । अकाउन्टिबिलीटीको कमी छ । डिले हुने प्रशासनिक झमेलाहरू छन् । महिला, दलित, जनजाति, अपांगता भएका व्यक्ति मधेशी आदिसम्म न्यायसम्म पुर्याउन विभिन्न संस्था, व्यक्ति र निकायले काम गरिरहेका छन् । मिडियाले पनि आफ्नो तरिकाले गरिरहेको छ । कम्युनिटी पारालिगल महत्वपूर्ण एक्टर हो । के हो त कम्युनिटी पारालिगल ?

कम्युनिटी पारालिगल एउटा यस्तो एक्टर हो, जसले समुदायमा न्याय नपाएका र कानूनी समस्यामा परेका व्यक्तिलाई सुझाव दिन्छ र समाधान गर्न सघाउँछ । प्रहरीकोमा पुर्याउने, न्यायालयमा पुर्याउने, कानूनी प्रक्रियाबारे जानकारी दिने, घटनाको डकुमेन्टेसन गर्ने, लिगल एजुकेशन दिएर अधिकारको कुरा बुझाउने काम गर्छ ।

पारालिगलहरू समुदायमा बस्छन्, समुदायमा भिजेका हुन्छन्, साक्षर पनि हुन्छन्, समस्या समाधान गर्ने कानूनी ज्ञान र सीप पनि हुन्छ । उनीहरूले क्षमता अभिवृद्धिको तालिम लिएका हुन्छन् ।

कम्युनिटी पारालिगल लयर होइन । उनीहरू कोर्टमा गएर मुद्दा लड्ने होइनन् । लाइसेन्स पनि हुँदैन । उनीहरूले सघाउने मात्रै हो ।

न्यायका क्षेत्रमा पारालिगलको ठूलो महत्व छ । लयरले नै यो काम गर्छ, पारालिगल किन चाहियो भन्ने बसह पनि छ ।

लयरले महँगो फी लिन्छन् र जटिल प्रक्रिया हुन्छ । पारालिगलले फी लिन्छन् र छिटोछरितो रूपमा समाधान गर्न सक्छन् । कम्युनिटीमै झिजेको हुँदा ट्रस्ट गर्न पनि सजिलो छ । विशेष गरी महिला हिंसा र यौन हिंसाको केशमा पीडितले आफ्नो कुरा क्लियरली सेयर गर्न सक्छन् । एउटा विश्वासको वातावरण हुन्छ ।

पारालिगलले तपाईंको समस्या के हो, कहाँ जानुपर्ने हो, समस्या कहाँ छ, कसरी समाधान गर्ने र न्यायका लागि वकालत गर्नेदेखि विविध एर्पोचमा काम गर्छ । यसले गर्दा ओभरअल कम्युनिटीको इम्पावरमेन्ट गर्ने सिस्टमेटिक रूपमा काम भइरहेको हुन्छ ।

नेपाल बार एशोसियसनले सिधै पारालिगल नभने पनि ट्रेनिङबाट लिगल

एसिस्टेन्टको प्रोग्राम सुरु गरेको पाइएको छ । एक्सेस टु जस्टिसका सन्दर्भमा बारले ७ हजार केशमा ७–८ वटा ह्युमन रिसोर्सहरू एज अ भोलन्टियर काम गरेको देखिन्छ तर पारालिगल्स भनेको देखिँदैन ।

सरकारी तवरमा पनि महिला मन्त्रालयले सन् २०१० मा युकेको सहयोगमा महिला हिंसामा परेका दिदीबहिनीहरूको आर्थिक तथा सामाजिक सर्पोर्टको लागि पारालिगल्सको प्रोग्राम सुरु गरेको पाइन्छ । प्रजातन्त्रपछि स्थापित एनजीओहरूले पनि समुदायस्तरमा भएका हिंसामा परेका र विभेदमा परेका सीमान्तकृत समुदाय पारालिगल जस्तै सहयोग गरेको देखिन्छ । अहिले अनेक समूहहरू छन् । नाम फरक छ, सृजनशील महिला समूह, एकता महिला समाज, युवा समूदाय आदि । काम चाहिँ पारालिगलकै गर्छन् ।

दुई प्रकारको पारालिगल्स प्रोग्राम भएको देखिन्छ । एउटा सिभिल सोसाइटीको जहाँ हजारौँ छन् । डकुमेन्टेसन कति छ, छैन त्यो आफ्नो ठाउँमा छ । धेरै जसोले भोलन्टिएर काम गरेका छन् ।

अर्को, सन २०१० महिला मन्त्रालयले काम गरेको छ । यसलाई पहिले युकेले र युनिसेफले सहयोग गरे । राम्रो इन्भेस्टमेन्ट भएको हुँदा महिलाहरुलाई एक ठाउँमा ल्याएर इम्पावर गर्ने काम भयो । पछि यसलाई महिला मन्त्रालयले डिजल्ब गर्यो र विमेन वाच नाम दिएर काम सञ्चालन गर्यो । अहिले पनि काम भइरहेको छ ।

डिजल्ब गर्नुको आधिकारिक कारण बाहिर आइसकेको छैन तर केही क्रिमिनल केशहरू पनि मिलाइयो भनेर आलोचना भएको थियो । लयरहरुबाट पनि क्रिटिसिजम आयो, पारालिगल्सले हाम्रो काम गर्न लाग्यो भनेर । त्यसको इम्प्याक्ट कम्युनिटी लेभलमा पर्यो । यसले रिसोर्सेस पनि घट्यो । डोनरको फन्डिङ घट्यो । क्षमता अभिवृद्धिका काममा कमी आयो।

महिला मन्त्रालयको पारालिगल्स कमिटीको काम थोरै भयो । मन्त्रालयको काम धेरै डोमेस्टिक भाइलेन्स र ह्युमेन ट्राफिकिङमा भयो । यतातिर प्राक्टिकल्ली फोकस कम भयो । कम्युनिटीका महिलाहरुलाई पनि न्याय भनेको हिंसाको कुरामा मात्र रहेछ भन्ने छाप परेको छ । यस बाहेकको न्यायको विषयमा उनीहरू सचेत हुन सकेनन् । त्यहाँ चुकेको देखिन्छ । हाम्रो फिल्ड रिसर्च र अवलोकनले यस्तो देखाएको छ ।

मैले डेटा कलेक्सन गर्दा ७–८ वटा अर्गनाइजेसनले २–३ वर्षमा ४१ हजारभन्दा बढी केशहरू महिला, दलित, सीमान्तकृत, अपांगता भएका व्यक्तिहरुलाई सेवा दिएको पाएँ । एउटा संस्थाले १६ हजार जनालाई लिगल आइडिन्टिटी डकुमेन्ट लिन फर्म भरिदिने लगायको काममा सहजीकरण गरेको पाएँ ।

कोभिडको बेलामा प्यारालिगल्सको भूमिका अलि कठिन देखिएको छ तर औचित्य बढेको छ । लकडाउनको बेला कोर्टले मात्र होइन प्रहरीले समेत निवदेन नलिने अवस्था थियो । लिगल एड कमिटीहरू पनि बन्द थिए । यस्तो अवस्थामा डोमेस्टिक भाइलेन्स, सेक्सुअल भाइलेन्स, रेपका केशहरू, दलितमाथिका घटनाहरू आए, टर्चरहरूको केशमा पारालिगल्सहरूले फोनबाटै लिगल काउन्सिलिङ गरे । रेक्यु गरेर सेल्टरमा ल्याउने काम पनि गरे ।

फर्म भरिदिने, लयरसँग सम्पर्क गराइदिने, सुत्केरी हुने महिलालाई स्वास्थ्य चौकी पुर्याउने र सर्भिसका लागि क्लेम गर्ने लगायतका काम पारालिगल्सले गरेका छन् । अरु देशको पारालिगल्स र नेपाका पारालिगल्सहको क्षमता फरक छ । बाहिर आइटी एजुकेशनमा सक्षम छन् तर नेपालको एस्पर्टिज र एक्सेस कम हुँदा समस्या देखिएको छ ।

लिगल फ्रेमवर्क पनि देशहरूमा फरक फरक छ । कतिपय देशमा पोलिसी र गाइडलाइनहरू बनाएको पाइन्छ । युएनको 'युएन प्रिन्सिपल एण्ड गाइडलाइन एक्सेस टु जस्टिस फर लिगल एड एण्ड क्रिमिनल जस्टिस सिस्टम' ले पारालिगलसको रोल रिकोनाइज्ड गरेको छ । हाम्रो संविधनाले पनि एस्सेस टु जस्टिसलाई फण्डामेन्टल राइट, लिगल एड सबै भनेको छ । लिगल एड भन्ने वित्तिकै पारालिगले दिने सबै सर्भिसहरू पर्छन् ।

नेपालको सन्दर्भमा लिगल फ्रेमवर्कबाट हेर्दा अहिलेसम्म कुनै पोलिसी र गाइडलाइन छैन, जसले पारालिगल्सको रोल रिकोनाइज्ड गरोस् । यस्तो व्यवस्था नहुँदा पारालिगल्सको अवस्था सुधार हुन सकेको छैन । आर्थिक सहायता छैन । मन्त्रालयको प्रोग्राम पनि डोनरको भरमा छ ।

हामीकहाँ राष्ट्रिय र समुदाय स्तरमा छलफल गरे पनि पारालिगल्स वनरसिपमा निकै कमी छ । कमन स्ट्यान्डर्ड र गाइडलाइन छैन । सिस्टमेटिक डकुमेन्ट छैन । केशहरू कसरी मिलाएका छन् भन्ने थाहा छैन । पारालिगल्सहरूबाट के आउटकम आयो भन्ने थाहा छैन । रिफर्म गर्न डेटा छैन।

प्राक्टिकल ग्राउण्डमा हेर्दा समुदायका पारालिगल्सहरूको सुरक्षाको पनि समस्या छ । महिला हिंसा र रेप केशहरूमा ठूलो चुनौती छ । पारासिलगल्सलाई मोटिभेट गर्ने, उनीहरूको योगदान के हो, कसरी स्केलअप गर्ने भन्ने केही छैन । यस विषयमा राज्यले सोच्नुपर्छ ।

मेरो विचारमा पोलिसी लेभलमा कहीँ न कहीँ पारालिगल्सको पहिचान हुनै पर्छ । पारालिगल्स भनेर स्टाण्डर्ड फर्ममै गर्दा पोलिसीहरूले गाइड गर्छ । रेगुलेट गर्न पनि सजिलो हुन्छ ।

अन्त्यमा, सबै कुराहरू मिडियामा जोडिन्छ । राज्यका हरेक निकाय, फण्डामेन्टल राइट्स, एकाउन्टिबिलिटीका कुरामा नजिकबाट मोनिटरिङ गर्ने र कुरा उठाउने दायित्व मिडियाको हुन्छ । घरमा श्रीमानले बाहिर ननिस्क भन्दाभन्दै अथवा राज्यले डलरको खेती भनेर आरोप लगाउँदा लगाउँदै पनि पारालिगल्सको योगदान बाहिर ल्याएर सबैलाई मोटिभेट गर्ने भूमिका मिडियाकै हुन्छ । बढीभन्दा बढी सञ्चारकर्मीहरूलाई यो विषयमा जोड्नु पनि जरुरी छ ।

अन्तिम कार्यपत्र प्रस्तुति : " नेपाली मिडियामा न्याय सम्बन्धी मुद्दाहरुको प्रकाशन र विषयवस्तु”

श्री ईश्वरदेव खनाल, अंग्रेजी सम्पादक, खबरअब

‘कभरेज एण्ड कन्टेन्ट जस्टिस रिलेटेड इस्यूज इन नेपाली मिडिया’ का सन्दर्भमा केही महिना यताको कभरेज हेर्दा प्रिन्ट, रेडियो, अनलाइन, टेलिभिजन सबैले विशेष प्राथमिकताका रूपमा क्रिमिनल जस्टिस इस्युहरू उजागर गरेको देखिएको छ । क्राइम रिलेटेड स्टोरी कभरेज प्राथमिकतामा परेको देखियो । मेरो रिसर्च अनुसार नेपाली मिडियाहरूले जस्टिस सिस्टम कभरेजमा कोर्टले कुनै आदेश अथवा फैसला गरेको अवस्थामा प्राथमिकता दिने तर अरु कुनै स्टोरीका लागि रिसर्च कम छ ।

मिडियाले जेनरल पब्लिकमा मात्र नभएर जस्टिस रिलेटेड इस्युमा पनि इम्प्याक्ट (प्रभाव) पार्ने गरेको देखियो । मिडियाले कभर गरेको इस्यूले एउटा सेप लिँदो रहेछ । जसका कारण पोलिसी लेभमा पनि इम्प्याक्ट पार्ने रहेछ, पब्लिक पर्सेप्सन पनि दिँदो रहेछ ।

मिडियाको कभरेज जस्टिस इन्स्योर (न्याय सुनिश्चित)गर्ने हुनुपर्छ । मेन स्ट्रिम मिडियाले आफ्नो टाइम र स्पेसलाई ध्यान दिन्छ । अनलाइन, न्युजपेपरमा जहाँ भए पनि करप्सन र क्राइमको समाचार बढी छ । पोलिटिकल इस्यू सबैभन्दा माथि छ ।

जस्टिस रिलेटेड इस्यू अलिकति कम आएको छ । अदालतले कुनै आदेश र फैसला गर्दा कभर भइहाल्ने तर यसबाहेक खोजी नहुने अवस्था छ । ग्रासरुट लेभलदेखि टप लेभलको पोलिटिसियनको लागि पनि न्याय महत्वपूर्ण हो । टप लेभलका नेताहरूमा नै भरसक म कोर्ट जान नपरे हुन्थ्यो, मुद्दा झेल्न नपरे हुन्थ्यो भन्ने माइण्ड सेट भएको छ ।

मिडियाहरू भल्नरेबल ग्रुप, भल्नरेबल कम्युनिटीमा नपुगेको देखियो । कोर्टसम्म आउन नसक्रे, न्याय नपाउन पनि नसक्रे हुँदा उनीहरू न्यायको पहुँचबाट बञ्चित भएको पाइएको छ ।

न्याय भल्नरेबल ग्रुपमा किन पुग्न सकेन ? यो नपुगेको हो वा मिडियाले रिपोर्टिङ गर्न नसकेको हो ? मिडियाको रेस्पोन्सिबिलिटी सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक जुनसुकै इस्युमा पनि अन्यायमा परेका व्यक्तिहरूलाई न्याय दिलाउन आवाज उठाउनु हो ।

ल ब्याकग्राउण्ड नभएका मिडिया पर्सनहरूलाई लिगल इस्युमा केही अप्ठेरो परेको छ । डक्युमेन्ट नेपालीमा छ भने अंग्रेजीमा ट्रान्सलेट गर्न गाह्रो, अंग्रेजीमा छ भने त नेपालीमा गर्न झन् गाह्रो । टर्मेनोलोजीमा समस्या पर्छ । यसले कन्फ्युजन सिर्जना गर्छ ।

कम्युनिटी जस्टिस एजुकेशन पनि चाहिन्छ । यसमा मिडियाको ठूलो रोल हुन्छ, कम्युनिटी लेभलमा गएर न्याय भनेको के हो भन्ने कुरा बुझाउने । कम्युनिटी फोरम, पब्लिक सर्भिस एनाउन्समेन्ट, एडल्ट एजुकेशन आदि प्रोग्राम ग्रासरुट लेभलमा हुनुपर्ने देखियो ।

लिगल लिट्रेसी (कानूनी साक्षरता) अति आवश्यक छ । लिगल टर्मेनोलोजी बुझ्न आवश्यक छ । यसो नहुँदा रिर्पोटिङमा समस्या भएको मेरो अनुभव छ ।

आदेश वा फैलसाल लेख्ने भाषाशैलीका कारणले पनि मिडिया नै कन्फ्युज हुने अवस्था आउँछ । र, मिडियाहरूमा फरक फरक अर्थ लाग्ने समाचार आउँछ । नेकपाका उपाध्यक्ष वामदेव गौतम नेशनल एसेम्ब्लीमा मनोनित भएपछि परेको रिटमा भएको अन्तरिम आदेशमा उनले नेशनल एसेम्ब्ली मेम्बरको रूपमा काम गर्न सक्छन् कि सक्दैनन् भन्नेमा कन्फ्युजन भएको थियो ।

अर्को कोभिडका विषयमा मिडियाको रोल महत्वपूर्ण रह्यो । मिडिया क्रिटिकल भएपछि कोरानाका बिरामीको निःशुल्क उपचार नगर्ने सरकारको निर्णय अदालतबाट उल्टियो ।

अर्को एउटा इस्यु भन्न चाहन्छु । सभामुख निर्वाचित हुने बेलामा अग्निप्रसाद सापकोटामाथिको एक्युज अफ मर्डर मिडियाले उजागर गरेकै हो । यद्यपि उनी निर्वाचित भए । यहाँ पोलिटिकल निर्णयमा मिडियाको प्रभाव परेन । कञ्चनपुरमा निर्मला हत्या प्रकरणमा मिडियाले इम्प्याक्ट पार्यो । वाइड कभरेजकै कारण नेशनल मात्र होइन, इन्टरनेशनल इस्यु बन्न पुग्यो ।

कतिपय रेप भिक्टिमहरूले न्याय पाएका छैनन् । कतिपय अवस्थामा मिडियाले इस्यु उठाएका कारण पीडकले प्रमाणहरू नस्ट गरेको पनि पाएका छौँ । यलाई पनि हामीले मिडिया कभरेजको इम्प्याक्ट भनेर बुझ्न सक्छौँ । कृष्णबहादुर महरा मिडियाकै कारण सभामुखको पदबाट राजीनामा दिने अवस्था आयो । यो पनि मिडियाकै प्रभाव हो । तत्कालीन प्रधानन्यायाधीश गोपाल पराजुलीको डेट अफ बर्थको इस्युमा प्रकाशित समाचारले पनि ठूलो इम्प्याक्ट पार्यो ।

डेमोक्रेसीमा चुनौती पनि धेरै हुन्छ । कहिलेकाहीँ कन्फ्युजिङ हुँदाहुँदै पनि लेखिहालौँ, ब्रेकिङ न्यूज हो दिइहालौँ भन्दा गलत सूचना पनि जान सक्छ।

श्री नरेश श्रेष्ठ, बोर्ड अफ डाइरेक्टर, आईएसएसआर (मोडरेटर)

म फेरि एक पटक माननीय सञ्चारमन्त्री श्री पार्वत गुरुङलाई आफ्नो अमूल्य समय दिई शुभकामना दिनुभएको धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

आफ्नो अमूल्य समय दिएर यस कार्यक्रमको शोभा बढाइदिनु भएको र गाइड गरिदिनुभएकोमा कल्याण श्रीमानलाई धन्यवाद दिन चाहान्छु । उहाँले बेसिकल्ली सञ्चारकर्मीहरूको भूमिका र कानूनी राज्यको विषयमा अति महत्वपूर्ण धारणा दिनुभयो ।

उहाँले सबै ग्रासरुट लेबलका व्यक्तिहरूसम्म न्याय पुग्ने वातावरण बनाउनुपर्ने बताउनुभयो । धनी र गरिबबीचको ग्यापका कारण न्याय पाउनमा उपत्न्न समस्याबारे पनि प्रकाश पार्नुभयो ।

युवराज सरले न्यायालयमा पत्रकारहरको सहज पहुँच नभएको विषय उठाउनुभयो । अदालतमा विचाराधीन मुद्दाका विषयमा केही बोल्नुहुँदैन भन्ने धारणा गलत हो भन्ने पुष्टि गर्न उहाँले अमेरिकाको मृत्युदण्डसम्बन्धी एउटा फैसला समाचराकै कारण उल्टिएको घटना सुनाउनु भयो ।

नरेन्द्र सरले न्यायमा व्याप्त समस्याहरू उठाउनुभयो । रिसोर्सको कमीले गर्दा वैतनिक वकिलहरूले काम गर्न नसकेको अवस्था उजागर गर्नुभयो ।

उमेश चौहान सरले समाजको एक्चुल पिक्चर भनेकै जस्टिस हो भन्नुभयो । जहाँ जस्टिस हुन्छ त्यही समाज हो भन्नुभयो । उहाँले न्याय के हो भन्ने प्रष्ट पार्न अदालती केशमात्र नभएर, आर्थिक, राजनीतिक र सामाजिक विषय उठाउनुभयो ।

गोबिन्द सरले कोरोना पेन्डेमिकको समयमा समाचारहरूलाई आफ्नो अध्ययनको निष्कर्षका प्रस्तुत गर्नुभयो ।

नितु पोखरेलजीले पारालिगल सर्भिस र यसमा नेपालको अवस्थाबारे प्रकाश पार्नुभयो । उहाँले पारालिगल्सको महत्व र उनीहरूको इम्पावरमेन्टको विषय उठाउनुभयो । मिडियाले पारालिगल्सलाई स्पेस दिनुपर्नेमा जोड दिनुभयो । ईश्वर सरले अदालतका विषयमा रिर्पोटिङ गर्दा हुने समस्या र कमीकमजोरीबारे प्रकाश पार्नुभयो ।

अन्तिममा, मिडियाले पनि आफ्नो दायरमा काम गर्नुपर्ने हुन्छ । कुन हदसम्म जाने, एउटा बाउन्ड्री तोकेर समाचार बनाउने र प्रकाशन तथा प्रशारण गर्नुपर्छ भन्ने मलाई लागेको कुरा हो । मिडियाकर्मीले आफ्नो दायराभित्र रहेर काम गर्न सकेको खण्डमा अझ राम्रो होला भन्ने मलाई लाग्छ ।

कार्यक्रम समापन भएको जानकारी गराउँछु । फेरि पनि सबैलाई धन्यवाद।

ENGLISH TRANSLATION

OPENING REMARKS

HON'BLE PARBAT GURUNG, MINISTER FOR COMMUNICATION AND INFORMATION TECHNOLOGY

Media has been a significant and easy medium to inform people about access to justice. I appreciate the initiative taken by the Institute for Strategic and Socio-Economic Research (ISSR) for conducting this program on Access to Justice.

Judiciary has its mechanism. Local, Provincial, Federal governments have their various mechanisms. The contribution of the people's representative, social activist, journalists, and civil society leaders are equally praiseworthy.

Media, I think, needs to impart and disseminate informative messages and issues of public concern, including access to justice that would help create public awareness during the crisis of the COVID-19 pandemic.

FIRST PRESENTATION ON "ACCESS TO JUSTICE IN NATIONAL AND INTERNATIONAL CONTEXT"
HON'BLE. KALYAN SHRESTHA, FORMER CHIEF JUSTICE

I am, in fact, thankful to ISSR for organizing this program on access to justice by incorporating the role of media. I am equally confident that this program would help institutionalize the concept of access to justice and simultaneously help familiarize and understand the issue.

The program will also help evaluate the government's performance and response to COVID-19 at a time when the pandemic has had a multidimensional impact on access to justice and judiciary, human rights, and the health sector, among others. A substantial number of people have lost their jobs, and are deprived of their rights because of which a large number of people could not travel, or get general health treatment, etc during the coronavirus pandemic. The pandemic has a long term and multidimensional impact from the human rights perspective. These are related to judicial issues. The media has been raising a lot of issues regarding access to justice. However, pinpointing alone is not enough.

The day to day operation of the courts has been affected by the pandemic. Though Courts have been hearing habeas corpus cases, they have not conducted hearings in other cases. Instead of hearing public cases, the court itself is facing hindrances due to the pandemic. Therefore, it would be, in fact, injudicious to hope for justice at a time when the courts, too, are not spared from the pandemic.

Moreover, people have a lot of expectations from the media since it plays a significant role to make the government accountable besides disseminating information to the public, motivate them towards decision-making, and create awareness about their rights. Therefore, media has been playing a pivotal role to make the state organs committed to the constitution, accountable in accordance with the constitution, as well as enable the public to put forth their genuine demands to the concerned authorities.

We have three structures in the federal government -- Federal, Province and Local. Complications have been witnessed at the Executive, Judiciary, and Legislative in the implementation of the constitution. Therefore, the media has a meaningful role to make these constitutional bodies committed to the constitution, provide service according to the provisions in the constitution, and create awareness among the public to comprehend their rights.

Access to Justice is not just about filing a case in the court. An individual has to feel the presence of a court along with the general knowledge of proceeding with a case.

It requires every individual to have general knowledge, information and ability to face the court's process. Without this general judiciary comprehension, access to justice will remain a distant aspiration.

Besides, democracy cannot sustain without the rule of law, and the issue of good governance will be detached from the people. People should understand the inter-relation among them. The constitution has guaranteed various rights and values and people should be well informed and aware to prevail against them.

We also need to enable and promote people's understanding of an ability to achieve their respective rights.

The question of access to justice is very usual. This will continue to become an issue as long as the system of the judiciary, rule of law and democracy exists. This is a usual concern in the whole world, not only in Nepal.

Access to justice is a part of human rights and its principles. It is not just a right, but also a significant medium to implement it. Meanwhile, since poverty is itself a problem in the justice sector, it would be even more vulnerable in the absence of justice. Even the UN organizations have stated that good governance and access to justice would help eliminate poverty.

Enhancing access to justice will decrease or discourage injustice. We have both formal as well as informal courts. Besides, there are moderators, conciliators, and other informal institutions to settle a case. The promotion of these institutions and the institutional capacity building of the judiciary come under the concept of access to justice.

Justice explains the rights, law and provision. However, one cannot enjoy them consequentially since several obstacles in the judicial process will arise as judges and advocates can have prejudices and biases. We should emphasize understanding the access to justice to overcome such hindrances and obstacles.

The World Bank recently conducted a study in 50 different countries about the failure of development projects in developing counties.

The three prominent research concludes that four to five percent of Gross Domestic Production (GDP) would increase in Nepal if the government added just one more percent to the judiciary from its total budget.

Another important thing in the judiciary is that we are practicing a digital medium. An individual who can access information can contribute his/her role in the decision-making process, and will be able to receive the state service and facilities. Without access to information, one cannot even enjoy the given rights by law.

Justice will remain mere imagination if access to justice cannot be addressed. In the absence of access to justice and the entire procedure, people cannot claim the state resources or their rights. The issue of access to justice is, in fact, complicated. Security is vital for establishing peace in a society or a country. Merely going for elections also cannot establish good governance in the absence of free and independent judiciary practice.

The UN system has issued several instruments for judicial rights. These rights are not automatically implemented. People need to take the initiatives for its implementation.

The UN had held a dialogue on The Millennium Development Goal in 2015. I recommended the inclusion of rule of law and access to justice in the Millennium Development Goals. Poverty elimination is not possible without people's inclusion. It is now in the process of transformation. Several countries have to accomplish this goal with their national working plan.

I would like to share a few concepts of the Human Rights Conventions. It has guaranteed the individual rights of hearing their cases by fair, free and independent institutions. The United Nation's principles have stressed the freedom of the judiciary. However, the judiciary should facilitate adequate resources to be

free, fair and independent.

Basically, every individual should have access to justice -- vulnerable people, discriminated, marginalized group, among others, in particular. They should be facilitated with fair, transparent, effective, non-discriminatory and accountable judicial services.

We have a demographic data structure on the justice issue. We should conduct the survey and have details categorically. We do not have details on judicial procedures. We predict there would only be 10 to 15 percent cases of a claim for cases including property, tax, and election-related cases. We can't access their details. Judicial procedures are complicated and expensive for common people. Therefore, judicial service is not accessible to the general public.

Moreover, lawyer fees are high in Nepal. People would prefer Company Law, Banking Law in legal education, which does not talk about poor people. There have been no studies on poverty and law in legal education? Writers would prefer to write only if they are highly paid. So do the publishers.

This is how the entire legal environment is affluent-oriented. There has not been any research conducted on law and poverty. Obviously, rich people can hire lawyers as per their requirement, and influence the judiciary or collect evidence accordingly. Indigent people, however, depend on the Court-paid lawyers. Courts have to engage more with those having ample evidence, witnesses, and lawyers in the case procedure. Courts spend more time in procedures and delay the case. They can even manipulate the state.

A political leader must present him before the court if a case is filed against him/her. If the leaders endeavor or make all possible efforts to escape the court, what would be the condition of those people who cannot afford the expenses?

In fact, poor people cannot afford to hire legal experts, guidelines, and knowledge of judicial procedures. As a result, these people lack access to justice. Most of the victims do not have trust in the justice system. Criminals mostly have an influence on justice over the victims. The Justice system is out of their reach. All these are issues and problems of access to justice. People can benefit from justice equally only if the justice system will be approachable, effective, feasible and accessible.

Firstly, the law should be written with high consideration for the indigent people. This section of society should have the ability to claim their rights. I have experienced some media, too, not supporting the indigent ones in justice-related cases. Judiciary institutions should also sharpen their institutional capacity to ensure equal access to justice.

The government is trying to provide facilities to the people with various judicial services in the rural areas as well, which, however, did not yield a positive outcome since it failed to establish reliability, capability, and accountability.

However, by saying so, we cannot say that the government has done nothing for the indigent people. The government introduced the concept of court-paid lawyers in 2015. However, people do not trust them. Mere counseling will not bring changes. Their services need to be result-oriented.

Even in the United States of America, access to justice has been a major problem. I have visited the court in New York. There is a provision of self-representation of a case in case one cannot pay the lawyer. There are several supportive organizations for people who do not afford the lawyer’s fees.

By saying so, I am not raising a question mark on the lawyer's expertise and their role. I am only talking about people's inability to hire lawyers.

I found the system of judicial outreach in the Appellate Court Washington. They settle the case on the spot, to narrow down the distance between the Court and the public.

Judiciary in The Philipines has a system of 'Justice on Wheels' as they hold hearings on buses. This system is aimed at settling the issues/cases quickly or instantly. People here complain that

Nepal’s judicial procedure is extremely complicated. We can also be creative for the judicial procedure and practice something new for an alternative dispute resolution.

It should be noted that rape victims mostly hesitate to file a case against the rapists as the victims feel they would be defamed or offended in society. A rape victim thinks she would not get married because she has been raped. Even the victim's family would be abused in the society thus compelling the victims or their families to remain silent – that means perceptively tolerating injustice. In such sensitive cases, victims usually keep the identities secret during the case procedure until the Court's verdict.

The court requires a witness to the case. Without attending witnesses, the evidence will be insufficient. Though it was in the provision to provide expense to the witnesses, it had not been implemented until I issued an order to the then Head of Council of Ministers Khil Raj Regmi to allocate the expense budget for witnesses. A witness is regarded as proof of evidence and knowledge of justice. There is also a provision to provide a translator in a case.

Sometimes, security should be provided to victims since the witness may not attend court due to security threats. Protecting and securing witnesses is an important aspect of justice.

I have seen the importance of witnesses in Australia which is too high. We cannot bear the expense of witnesses here as they charge there. In some sensitive cases, they provide the witness with a new identity even by having done plastic surgery, changing their documents, certificates, or resettling abroad.

In Nepal, there is a judicial committee in Rural Municipalities. However, they lack infrastructural resources and legal aid. Therefore, adequate resources should be provided to them. Legal Aid Act has a provision of legal assistance to indigent people having an annual income of less than Rs 40 thousand.

Nepalese society is traditionally classified by gender, ethnicity, religion, race, etc. We have different prejudices among ourselves. One ethnicity would have a different prejudice than another, so do other types of social classifications. Such prejudices and biases would be the biggest hindrance in the justice system. In such a case, sometimes the ability, culture, reasoning of the justice seeker needs to be intervened.

Transitional justice is still in limbo. During the decade-long insurgency, there was no proper provision for hearing cases related to crime and injustice that occurred during the insurgency, which helped in promoting impunity. This is a comprehensive denial of access to justice.

We are currently in the process of implementation of the constitution. A Constitution should act in reality, not work as a mere showcase. Our legal procedures are highly structured, technical, and it is not value-oriented. This justice system should be transformed. Constitution has guaranteed the freedom and competence of constitutional commissions, but they do not feel freedom in reality.

The constitution has guaranteed several rights. Access to justice is essential and one of the most important rights is to ensure its implementation by further ensuring qualitative changes in people's lifestyles. Qualitative and consequential changes need to occur.

Considering the importance of access to justice, I established the Access to Justice Commission during my tenure to ensure the independent authority of Chief Justice. It conducts its annual program, but I cannot assure you how effectively it is working at the moment.

I hope the government adopted this commission by endorsing the law since it is operated from the executive order of the Chief Justice. In America, lawyers, judges, civil society members, and legal experts make decisions to make justice more feasible and accessible from such commissions in all its states.

The Government of Nepal has allocated 0.35 percent of the total annual budget to the justice sector. We had demanded one percentage out of the annual total budget. Justice does not come

free of cost. Access to justice will never be felt in reality if the government does not provide adequate finance and rather reduces the budget.

Big economies like the United Kingdom invest 4.5 percent of their budget in the justice sector. Similarly, the Constitution in Costa Rica has explicitly allocated an eight percent amount of the total budget in the justice sector. Nepal, therefore, should invest even more since we lack proper infrastructure and facilities. Media can contribute to these issues to ensure justice. Thank you. "Need for Coordination between the Government and Media to Ensure the Access to Justice in Nepal"

SECOND PRESENTATION ON "MEDIA AND GOVERNMENT COORDINATION IN MAKING THE ACCESS TO JUSTICE A REALITY IN NEPAL"
MR. YUBA RAJ GHIMIRE, SENIOR JOURNALIST AND EDITOR, DESHSANCHAR

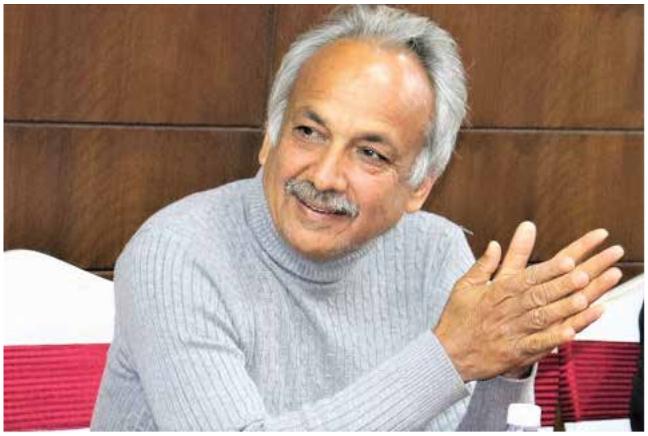

I would like to thank the organizer of this program. I would like to share my ideas, basically on the access to justice as well as the relation between media and the government.

The socialism described in the Constitution of Nepal does not only mean economic production. It has rather a direct concern with human rights as well. Justice should guarantee the rights to the lowest group of people in society.

Media is not expected to be blind while coordinating with the government. Media needs to be critical and strong enough to reflect injustice in society to support the government's endeavor. Our constitution has guaranteed so many rights. But it still has obstacles due to lack of judicial behavior and proper law despite our commitment. Several cases are pending for ages. Is it because of the lack of the number of judges or are there any concrete reasons? Delay in justice is similar to the death of justice.

I have joined the private media after the Constitution of 2047 BS institutionalized the Rights to Express and Rights of Publication. During my affiliation with media here, I worked in several publication houses and media. However, I did not work in the same media for a long time.

We cover political and parliament news but we seem to give less priority to judicial issues.

A Law degree holder, first of all, analyzes whether the law profession will secure his future or legal journalism. In my experience, we would lightweight cover the judicial news before. I agree that the media certainly failed to deliver in-depth news about judiciary transparency, and its concern for people's life.
We, in fact, do not have methodologies to get justice details from the court. We even do not have a proper mechanism to get judicial background details for the last 10 years.

Today, we talk about institutions and their anomalies. Haven't the appointments of judges indicate our tendency to tailing the power-sharing system? It is still unclear to which authority should the judicial system be accountable? Most importantly, not a single person should be deprived of the right to justice. Is the judicial system accountable for the justice system or their political support?

Let me cite an example. I met an old lady in the Supreme Court when I was working with the Kantipur newspaper. She told me that he once won the land property case in the Dolakha district. We covered the news. Later, the Supreme Court gave a verdict in her favor.

A small role of a journalist can sometimes bring about significant changes in a victim's life. A media can coordinate institutionally as well. Judicial procedures and their expenses are not transparent. Sometimes indigent people may not be able to fight

for a long time due to the inability of bearing expenses in the judicial procedure.

I feel that the reduction of expenses in judicial procedures is important in support of the indigent people. The Supreme Court recently made a commendable decision. The media presented itself critically about the government's decision that it would not bear the expenses of the test and treatment of Covid-19 patients. The Supreme Court, in a significant judgment, ordered to provide financial support to the patients. This is how the Supreme Court intervened on this issue after the issue was raised with prominence by the media.

Likewise, media can also draw the government's attention to such anomalies and inconsistencies. The government needs to take it positively. Instant justice in cases of violence against women and rape is important as such cases are increasing these days. The media should be sensitive to such cases.

Political powers often impose pressure on the Court to silent murder cases as well. If the media plays an important role to expose such cases, the Court would take the issues seriously.

Let me cite an instance of how media played a significant role in saving a person's life in the United States. A court there had sentenced a man to death in one case. Later, the media investigated and found him innocent. Having received the evidence of his innocence, the Court reviewed the case and declared him innocent.

There is a rule that journalists should not report any pending verdict cases. But if our attempt helps the victim to get justice, we should take such a risk. I think the Court will also cooperate on such issues.

Nepali media needs to take into consideration how sensitive is Nepal's parliament or legislature in ensuring justice on such rights. People will develop a negative perception of the justice system if the marginalized people do not experience justice in reality.

Unfortunately, people have a negative perception towards the judiciary similar to the political parties and executives. Sometimes, people may develop a perception of political influence in the justice if the Court gives a verdict in favor of a person who has a political influence.

Justice needs to be fair. I cannot think from the interest of common people if my organization tries to influence my professional task.

In such a circumstance, I should consider whether my media organization is fair for the judicial issue or not. And I should consider the seriousness of an issue whether it would draw the wider public interest or not.

Unfortunately, Nepali media demands accountability but ironically they lack accountability in many aspects. We, as journalists, can exert pressure on the judicial executives to be accountable if media owners, too, understand our professional accountability.

QUERIES

MR. NARESH SHRESTHA, MEMBER, BOARD OF DIRECTOR, ISSR

Thank you, Yubraj Ghimire Sir for your thoughtful presentation. You have raised important issues about the role of journalists and the media. Besides, you also talked about the sensitive issues of the Covid-19 pandemic. I would like to ask a question to Kalyan Shrestha sir -- We do not have an arbitration court system in Nepal. What kind of role an arbitration court conducts? Would you please share your ideas with us?

HON'BLE. KALYAN SHRESTHA, FORMER CHIEF JUSTICE

We have an Arbitration Act. Both parties in dispute appoint arbitrators to settle their disputes. It is called triangular arbitration. But we cannot go through arbitration in serious cases.

We cannot settle expensive and serious cases through arbitration and particularly the cases that have foreign investment such as the World Bank and Asian Development Bank (ADB).

It shows the reliability of our rule of law and system. We cannot settle any costly cases and disputes in Nepal. In such cases, foreign investors would rather go to arbitration in London, Singapore, or Paris for settlement of such cases. This is a question of the ability of our judicial mechanism and its reliability.

We could even earn a billion dollars if we could see the cases from the South Asia region. But we cannot. Singapore earns 8 percent out of its total budget from judicial revenue. We should make our rule of law, the system as well as policy independent and reliable for foreigners.

I would like to share an example. Annapurna Hotel was given on lease to Taj Group in 2046 BS. The then king had invested in the Annapurna Hotel. Later in 2049 BS, its investor approached the court for judicial action to oust the Taj Group. But, the Court ordered that investors cannot intervene until the lease period is over. It clarified that if the judicial system is fair, strong and independent, even the king cannot influence justice.

The reliability of national judicial institutions is the most important tool for foreign investments. They should trust our judiciary system, arbitration, law, and lawyers. They trust Singapore, not Nepal because of the reliability of the judicial system there. We can go to foreign arbitration but their charge is very high.

MR. JIBAN BHANDARI, JOURNALIST

Several YouTube channels are operating in the country of late. Sometimes, they try to be judges on social cases. Moreover, they collect charity and donation in the name of social welfare. I would like to hear from Former Chief Justice Kalyan Shrestha and senior journalist Yubraj Ghimire in this regard.

YouTube journalism has created a problem in mainstream journalism these days. How do we resolve this issue? Some YouTubers, in a meeting about the media code of conduct, said they are covering content for the sake of earning and were least bothered by professionalism.

There are two different sides: One is playing the role of a journalist, and the other is doing freely whatever they want to regardless of journalistic essence and values.

Earlier, radio persons were not considered as journalists. It was difficult for them to make a press-pass in the Department of Information and to take membership in the Federation of Nepali Journalists. Gradually, they were recognized as a journalist. I feel, YouTubers, too, face the same problem at present.

HON'BLE. KALYAN SHRESTHA, FORMER CHIEF JUSTICE

Thank you for raising a serious question. Yes, I do understand the problem. I have come to cross several problems in the name of media freedom. People would like, dislike, and comment as per their wish on any Facebook post. There are limitations. I cannot be rude or abusive while talking to some other person. One should not make filthy comments on social media. If anyone poses threat and defamation to political power on social media, cybercrime law immediately comes into effect. But it does not imply in the case of common people because it is about effectiveness and influence on the part of the victim.

YouTube has emerged as an influential social media today. The government enacted an Act and Law to handle its malfunctioning. Every sector needs to be responsible and sensible. If victims do not get welfare donations, who will be charged for that? Is there any authority to take any action against it? The state needs to formulate a provision and system.

MR. YUBA RAJ GHIMIRE, SENIOR JOURNALIST AND EDITOR, DESHSANCHAR

Technology is very dynamic. We cannot anticipate its consequences and abuse and misuse. Our concern is how it impacts the media sector, its values and mechanism.

Every media house clearly tells the editor or the publisher to be accountable as per its principle. Whether we should recognize them as responsible media just because they make videos and post them on YouTube is a serious question.

Freedom and independence are the key essences of democracy. It is not a single institution that should conduct an investigation,

verdict, or prosecute the case. We dissolved the Royal Commission, which would execute all these judicial processes. Similarly, the Rayamajhi Commission was a judicial commission as well as a political commission.

The government too has imposed restrictions over the individual's freedom and encroaching on their privacy in YouTube style.

The government's activities are not democratic at all since it has the mentality to rule over the people by suppressing individual rights. This is too dangerous, autocratic and totalitarian nature of the government, which cannot be accepted. No one is to be accountable unless we acquire a structural mechanism in every sector. We can control YouTube within the legal framework. We should consider YouTube a part of communication by defining them more specifically. Some YouTubers are working with good intentions. Besides, YouTube has gained a market as well. They are earning from it. They could flourish even better. But we cannot consider vulgar, and abusive content as journalism.

When I was working with Kantipur, we covered a story of three kidney patients – who were members of a single-family. People raised funds and charity for their treatment. But later the influx of such kidney patients in the Kantipur office was so high that it was uncontrollable as the office looked like a hospital's Outpatient Department (OPD). In fact, it is a positive impact of a new. However, journalism is not solely about the welfare program. We write about victims, and sometimes it makes a positive impact. I have experienced several similar cases during my profession.

MR. AMRIT RAJ KAFLE, JOURNALIST

The Supreme Court record shows that access to justice programs failed to bring remarkable achievements. Only 42 cases of habeas corpus and Covid-19 related ones have been heard in the last six months during the lockdown. Among them, the SC gave a verdict to only three cases. The Kathmandu District Court did not hold any hearing for any cybercrime cases in this period. Does not it further delay justice? How should we compensate for such loss?

HON'BLE. KALYAN SHRESTHA, FORMER CHIEF JUSTICE

It is unfortunate to declare a lockdown according to the Infectious Diseases Act 2020. Our parliament cannot enact a single Act in such a critical situation. Old, expired and meaningless Acts do not have significance and impact all the time. This lockdown had adversely affected access to justice. I would rather want the court to remain open during tough times. They could conduct virtual hearing through zoom communication as well.

Courts conducting limited hearing and remaining completely shut down are two different things. The court-paid lawyers should work hard to make their service reliable and result oriented. Their current functions are insufficient. We would say they are working for access to justice, but it is not enough.

We could deliver quick justice from a fast-track court in some cases. Fast-track hearings from the Supreme Court should be implemented with the full-fledged support from the government.

MR. NARESH SHRESTHA, MEMBER, BOARD OF DIRECTOR, ISSR

Former Secretary of Law Mr. Narendra Man Shrestha will now share the concept of access to justice.

THIRD PRESENTATION ON "ACCESS TO JUSTICE: CONCEPT AND PRACTICE"
DR. NARENDRA SHRESTHA, FORMER LAW SECRETARY, GOVERNMENT OF NEPAL

I would like to share some of my ideas on Access to Justice. I have learned from my career experience. Peace will be established only after the end of impunity and injustice in society. And, the economic development will take place only after peace is established in the country. Access to justice is considered the fundamental principle of rule of law that plays a significant role in economic development. In the absence of access to justice, people could not raise voice against discrimination and suppression of their rights which is guaranteed by the constitution and law, enjoy respective rights, and make decision-maker accountable.

It also includes people's active participation in law amendment and its drafting process. Several scholars have defined Access to Justice in their terms. Their common ground for definition is equal representation and rights, regardless of their social-economic, qualification differences.

It clarifies that access to justice is an equal apparatus and opportunity for each individual; regardless of their gender, economic, social, racial, religious status.

Nepal's Constitution's Article 18 (3), Article 20 (10), Article 24 and 51, Universal Declaration on Human Rights 1948 Article 7 to 9, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination 1979 Article 5 have widely described access to justice.

Legal Aid Act, 2054, The National Civil Code Act, 2074, The Act Relating to Children, 2048, The National Civil Procedure Code Act 2074, Human Trafficking and Transportation (Control) Act, 2064, Special Court Act, Labour Act 2048, Evidence Act 2031 has described not to create any obstruction and discrimination in the justice procedure.

We have three judicial systems -- Supreme Court, High Court and District Court. All three have their own jurisdiction.

We have 753 judicial committees at the local levels. Section 47 of the Local Government Operation Act 2074 has privileged the local Judiciary Committee with the authority to resolve disputes from arbitration procedure in civil cases if only such cases could be resolved through reconciliation.

Following are some of the international practices and system of providing legal aid for access to justice:

Government Grant: States allocate money through the Justice Ministry for legal services in a few countries. In America, judicial institutions coordinate with the organization and mechanism, which are related to the health sector so as to facilitate the indigent people for justice.

In countries like India and Nigeria, private sectors and financial institutions provide a few percent of their income as a grant for legal assistance (access to justice) as well as agriculture, education, and health, etc.

Participation of Businessmen: West African country, Sierra Leone has recently put forth the proposal of Basket Fund in the parliament where businessmen investing a large amount in a land property should provide some of the amounts from their income for legal aid (Basket Fund). That fund will be granted to indigent people for their access to justice.

Social Impact Bond for Legal Services: The United Kingdom practices such a system for legal assistance. This system incorporates both public investment and private finance. This amount is provided to a particular organization as per the outcome of their work for legal assistance.

Likewise, the system of Legal Expenses Insurance is very popular in European countries like The Netherlands and Germany.

In the context of Bangladesh, people and institutions donate to the Bangladesh Rural Advancement Committee for legal aid.

New Philanthropic Model: South Africa and Pakistan have systems of saving funds, charity, a donation in a bank and its interest will be utilized for legal assistance for indigent people.

Nepal, meanwhile, has a provision that a person having less than forty thousand rupees annual income will receive legal aid. But only 48 districts have a Legal Aid Committee despite the provision that it should be institutionalized in all 77 districts.

However, such judicial services are centralized in the district headquarters. Nepal government should provide adequate resources and budget for justice at the local levels. There are a total of ninety court-paid lawyers in our Supreme Court, Appellate Courts and District Courts.

I have come across judicial problems and inconsistencies in all local levels when I had been in various districts during my tenure as a government service holder. Advocates had complained of not getting paid at the time. Moreover, they lack physical infrastructure, proper office building, among others.

The victims of the insurgency era have yet to get justice. Non-governmental organizations (NGOs) counsel them about justice, but the government could not provide real justice to the real victims.

Legal Aid is understood only with legal fees. It is not emphasized on other aspects like developing the ability of a lawyer; who provides free legal assistance, assures the security of the victims and witnesses from possible threats.

The government should institutionalize the provision of Legal Aid in all 753 judicial committees at the local levels. It should also provide adequate resources and policies; training to the members in the judicial committees, record all details of the cases and victims, treatment cost, ensure the security to witness, compensation, and rehabilitation of the victims.

FOURTH PRESENTATION ON "EFFECTIVE MEDIA REPORTING MODELS TO HIGHLIGHT JUSTICE ISSUES"
MR. UMESH CHAUHAN, EDITOR, NAYA PATRIKA DAILY

The word "Justice" gives a surficial image of the Court with blindfolded judges and its laws. We think justice is just mere procedures of queries and responses between judge and advocate. But it has wider perspectives than that.

Media should have a wider judicial perspective than just to know whether a criminal is penalized or not, whether the victims get justice or not, or whether people enjoy rights or not.

In the absence of justice, Nepali laborers were compelled to walk for several hours or even days to home during the Covid-19 pandemic from India. This happens in absence of justice, and the absence of the government.

Thousands of Nepali laborers could not come back from Gulf countries and Malaysia after having lost their jobs there due to the Covid-19 pandemic.

They send remittances almost equal amount to our national budget, but unfortunately, they were stranded there. The government later resumed international flights and they were asked to pay flight ticket fees that were three times higher than the usual rate.

They were already helpless and jobless. This is how people are deprived of access to justice. One should pay up to 25 hundred to obtain permission to go abroad, and this amount goes to the Foreign Employment Promotion Board. But the government did not expend the amount to rescue Nepalis stranded abroad. This is injustice.

We do not have exact data and details of how many Nepali got jobs in foreign countries. We do not know the exact number of Nepalis working in a foreign land. The government says thousands and millions of people are working abroad, which is evidence of the government's negligence. They contribute to the state through remittance but the government lacks the exact figure and data of the migrant workers.

Thousands of migrant workers were stranded for over a week at the border. One worker even risked his life by jumping into the Mahakali river to swim to the other side to get back home. This is a shame on the part of our government. This is the absence of access to justice.

Justice is the dignity of the individual that he lives with

self-respect. The government blames the media that they are criticizing it when they raise the issue of injustice. Media never goes personally against anyone, it criticizes the system.

Journalists are sometimes skeptical to cover the issue with the fear of being influenced. We cover an issue not to entertain but intervene as well, no matter, whether it is parliament, government, or a court.

Our (media) duty is to deliver a message to the judges and courts about social problems, and people's opinion in certain cases. We do not write anything that is contempt of the court while covering judicial issues. We have been supporting courts by delivering them the message of public concern.

We are clear on the concept that if the news does not make any impact or influence the judge, government, or the parliamentarians, it will not be effective news. It will be nothing more than gossip.

We need to raise questions to those individuals in the government and power. Media does not fight with personal ego. The fight should be for the system. It is a continuous process.

Media tackles any tough situation, and sometimes it should intervene in the case as well.

We are taught that the media should not be bias, and I think this is a wrong concept. In fact, the media should take a stand for truth, not be biased.

Recently, American President Donald Trump was giving a speech that the 2020 Presidential Election meddled. Immediately, some television hosts stopped Trump's speech saying that he was lying. This is how the media needs to intervene for the sake of truth.

QUERIES

MR. PUJAN GHIMIRE, JOURNALIST, JHAPA

People were unable to go to courts due to the lockdown. They could not seek justice. Is there any monitoring mechanism? How could they get justice in such an adverse situation?

MR. UMESH CHAUHAN, EDITOR, NAYA PATRIKA DAILY

Court has its limited boundaries, so as the government. No matter who becomes the Prime Minister and leads the government, it lacks adequate resources. In such a situation, the media maintains interaction between the public and the government. It helps to expand the access of state organs and raises the voice of the public to the government. The court also cannot execute properly during such a crisis. Media should function as a bridge in such a crisis to make the government alert. Media should deliver quick messages to the court in some cases. Judges cannot be blind or deaf even if the doors of the judiciary remain closed. It may affect the judge's verdict later.

FIFTH PRESENTATION ON "ROLE OF MEDIA IN LOCAL LEVEL GOVERNMENT"

MR. GOVINDA LUITEL, EDITOR-IN-CHIEF, KHABARHUB

I recently observed almost two hundred news from local levels related to the Covid-19 crisis and its impact. Most of the news is about unemployment, social disorder, crime and other social problems. Local reporters reported that news and they got coverage in the national media. This shows how our priority of news has been changed.

Most of the news from local levels were related to coronavirus. It's mostly about the number of Covid patients, its mortality rate, teachers and health workers not getting paid for months, and the halt in government services during the lockdown. Other news were about the complaints about the federal government's apathy towards local governments during the pandemic.

The national media has not prioritized issues of Judicial Committees at the local levels, particularly during the Covid-19 pandemic.

Local judicial issues have been overshadowed. My organization Khabarhub.com has been covering a series of issues regarding the Judicial Committees at the local levels for the last two weeks.

There are no specific rooms allocated for Judicial Committees to discuss the complaints at the local levels. They do not have the adequate legal knowledge, and are still in the learning phase. They are not provided any legal aid. Moreover, the Judicial Committees do not have a proper budget.

Talking about media, it has positive aspects as well. Several national-level media have covered the news from local levels. I already presented a few examples. These local issues were covered in so many national media houses, which also have international influence. While looking at the present context, radio, television, and online are easily available in the villages than before.

Sometimes, underrated issues and news make a strong impact and reach to social media these days. Having said that, media houses should expand their effectiveness even more. Every individual does not want to face injustice. We should create an environment for everyone to live having self-respect and express their opinion. Media has a significant role to ensure the transparent function of the State.

I would like to share an example. Yuba Raj Ghimire was the Editor in Kantipur at that time. I was working with another daily newspaper then. We received news from the Sarlahi district that a 60-year-old woman accused of witchcraft was forced to eat excrement. The next day, Kantipur published the news with priority. It also published an editorial on it. Then the news priority gradually changed in newspapers.

It is high time that we reversed the priority of news. What we see as a small issue sometimes makes a great impact. We could deliver the issue of a village straight to the government. This is how the media could help the State mechanism for their improvement and betterment.

SIXTH PRESENTATION ON "ROLE OF COMMUNITY PARALEGALS AND NON-LAWYERS IN ADDRESSING THE JUSTICE IMPACT OF COVID-19"

MRS. NEETU POKHAREL, PROGRAM OFFICER, ALLIANCE FOR SOCIAL DIALOGUE

I would like to talk about access to justice and its impact during the Covid-19 pandemic.

Justice is not just defined by the Court. It is beyond that and has a wider concept.

Various organizations show the data of victims who have faced injustice. Moreover, these data show how vulnerable the judicial situation is. There are larger groups of people suffering from injustice. Some people are deprived of justice due to a lack of knowledge, literacy, poverty, and other social problems.

Some people could not access justice due to geographical inconvenience in Nepal, whereas some women could not go against the family's will and decision. There are a lot of problems and obstructions prevalent when it comes to access to justice.

Meanwhile, the mechanism itself is so corrupt in Nepal. Formal and informal judicial institutions are not transparent and accountable for their work. There are administrative and bureaucratic obstacles that delay the functioning of the government. Several organizations have been supporting the marginalized groups, women, underprivileged communities, physically disabled, Madheshi community, among others for access to justice. Even the media is playing a significant role to

help those people.

Meanwhile, community paralegal is another vital factor in society regarding access to justice. We need to understand what a community paralegal is.

A community paralegal is such an actor, who gives legal advice to those people facing injustice and do not have basic judicial knowledge. They help victims to find a judicial solution.
They help people by taking them to the police, judiciary, and provide general information on legal procedure, legal education and their rights.

Paralegals are not lawyers and do not advocate cases in Court. They do not have a lawyer’s license. They help people by providing general legal advice and knowledge.

Paralegal develops emotional and mental intimacy with the people and understands the social problems because they live in a society. They have the general legal knowledge to find its solution, trained with legal, judicial skill and knowledge.

They also play an important role in the judicial sector. There is also a dispute where a paralegal cannot settle the case, a lawyer is needed. But, lawyer charges high fees and the procedure is very complex, whereas paralegal charges a reasonable fee and helps people fiding solution considerably faster.

Moreover, people trust them as they are familiar with the society and its people. Mainly victims of women's violence and sexual harassment would feel comfortable expressing the problems.

Paralegal asks the victim's problems, the place to go, and ways and processes to settle the problems. It is also a way of empowering the overall community systematically.

The Nepal Bar Association is conducting a program on legal assistance though they do not term it paralegal. It is functioning with seven or eight legal assistants as volunteers for seven thousand cases regarding access to justice. But they are not exactly named paralegals though their function is quite similar to them.

Ministry of Women, Children and Social Welfare started paralegals' activities to provide women violence victims’ economic and social support in 2010 assisted by the United Kingdom. This is how the government-sector conducts paralegal programs.

After the restoration of democracy in Nepal, several Non-Governmental Organizations (NGOs) and groups have been conducting the work of paralegals by providing legal advice to marginalized people and victims.

There are two types of paralegal programs being conducted in Nepal. One is conducted by the civil societies where thousands of people work as paralegals. And, most of them work voluntarily.
The other is from the government sector -- the Ministry of Women, Children and Social Welfare-initiated paralegal programs in 2010. The United Kindom and UNICEF firstly supported the government in this regard.

Due to the good investment for this program, it did great work to empower women, and to settle their problems. Later, the ministry dissolved this and named it 'Women Watch'. It is still working.

The official reason for its dissolution is not yet clear. However, it faced wide criticism. Lawyers also criticized that paralegals took over their tasks. It affected the community level, resources and donor fundings were also reduced. The Ministry of Women, Children and Social Welfare also focused on domestic violence and human trafficking, and they lost their practical focus on the judicial program. This is where they failed in the program.

My research has found seven to eight organizations to have provided legal assistance to more than 41,000 cases including women, lower caste, marginalized, physically disable people over two to three years.

One organization has been found to have facilitated some 16,000 people to fill up the forms to get legal identity documents.

Paralegals faced difficulties during the Covid-19 pandemic, but their importance has been felt even more. Not only the Court, but even the police did not file any case during the lockdown.

Legal Aid committees also shut down all their services during the lockdown.

Paralegals virtually provide legal counseling to the victims of domestic violence, sexual violence, rape, domination over lower caste people. Furthermore, they also rescue and shelter the victims. Besides, paralegals assist victims to fill the form to file a case, claim their services, and connect with the lawyers.

However, paralegals' capabilities and skills in foreign countries and Nepal are very different. Paralegals in foreign countries are skillful at Information Technology (IT) education, whereas our paralegals do not have much access and expertise.

Each country has a different legal framework. Some countries have created legal policies and guidelines. The United Nations Principle and Guideline Access to Justice for Legal Aid and Criminal Justice System of the United Nations have well-recognized the roles of paralegals.

Similarly, our constitution has also described access to justice as a fundamental right and legal aid. Legal Aid includes all services of paralegals.

In the context in Nepal, there are no concrete policies and guidelines which recognize the paralegals' roles.
No matter how much we talk about the need of facilitating the paralegals, there is no clear system and guidelines. We do not have systematic data and documents about them to ensure reforms and improvement. We also lack data on how they settle cases, or how many cases have been settled so far.

Paralegals have security threats and problems when we see them from the practical ground. Cases of women violence, rape cases are the biggest challenge for paralegals today. There is no mechanism and system to motivate the paralegals and scale up their contribution to Nepal.

I feel paralegals should be recognized and identified at the policy level. In such a situation, the policy will guide and regulate them. All social issues are connected with media, which has a great responsibility to monitor and question the accountability of the state institutions.

SEVENTH PRESENTATION ON "COVERAGE AND CONTENT OF JUSTICE RELATED ISSUES IN NEPALI MEDIA"
MR. ISHWAR DEV KHANAL, ENGLISH EDITOR, KHABARHUB

Print media, Radio, Online, and Television (TV) have prioritized criminal justice issues in the context of the coverage and content justice-related issues in Nepali media in the last few months.

They have given priority to crime-related issues. According to my research, Nepali media generally gives priority to the judicial issue when the court gives a verdict in a certain case. Otherwise, they rarely research other judicial issues.

Media not only impacts the general public but also impacts justice-related issues. It makes an impact at the policy level and advocates public perception. Media coverage should be sharp enough to ensure justice. The mainstream media seems to prioritize the issues of corruption, crime and political news with priority.

Justice is important to the grassroots level to the top political leaders. In fact, top political leaders try to escape court cases. Media cannot reach the vulnerable group all the time because of which they are deprived of justice.

The question is: Why justice has failed to reach the vulnerable group? The media's responsibility of media is to raise a voice on the social, political, economic issues to help to provide justice to such people.

Journalists, who do not have law background education, would have a terminological problem while covering legal issues. It would be difficult for them to translate the Nepali document into the English language. It would be even more difficult for them to translate into the Nepali language from the English language. It creates confusion for them. Legal literacy is required to make sure that they understand legal terminologies.

Community-level needs justice education. The media has an important role to conduct programs to teach the community about justice. Community forums, public service announcements, adult education related to justice should be conducted at the grassroots level.

Sometimes media itself gets confused with legal terminologies of the court's verdict and order. And, the meaning gets different in each media. Recently, confusion was created while disseminating news whether Nepal Communist Party's leader Bam Dev Gautam can continue to become a National Assembly member or not after the Supreme Court's interim order against the writ petition filed against him.

Likewise, the media played a vital role during the Covid-19 pandemic. After the media's efforts, the Supreme Court ruled against the government's decision of not bearing Covid patient's treatment cost.

The media also raised the issue of murder-accused Agni Prasad Sapkota prior to his election as the Speaker of the House of Representatives. But he got elected. Here, the media could not impact the political decision.

Media impacted the murder case of Nirmala Panta in Kanchanpur due to its wide coverage that it became an international issue.
Krishna Bahadur Mahara had to resign as the Speaker of House of Representatives due to extensive media coverage about his "character".
Likewise, the media also had an impact on the date of birth issue of former Chief Justice Gopal Parajuli.
Democracy has several challenges. Despite being confused on the issue, media tend to publish and broadcast hurriedly to break the news. It sometimes goes wrong.

MR. NARESH SHRESTHA, MEMBER, BOARD OF DIRECTOR, ISSR

I would like to thank Honorable Minister Parbat Gurung once again for giving us precious time. I would like to thank former Chief Justice Kalyan Shrestha for sharing his precious ideas, the role of journalists and the rule of law. He emphasized the importance of access to justice to the grassroots level people. He shed light on the problems created due to the wider gap existing between rich and poor.

Mr. Yuba Raj Ghimire raised the issue that journalists do not have easy access to the judiciary. He shared an example of the Court that ruled against its previous verdict on the death penalty in America. And, he tried to prove that it is wrong to believe that we should not interfere with cases that are under discussion.

Dr. Narendra Man Shrestha raised issues of existing judicial problems and obstacles. He revealed the ineffective services of court paid lawyer due to lack of resources.

Mr. Umesh Chauhan clarified that justice is an actual mirror of society. He extensively talked about the economic, political and social issues so as to clarify what is justice in the true sense.

Mr. Govinda Luitel presented his research on news published/broadcast during the Covid-19 pandemic.

Mrs. Neetu Pokharel shed light on the roles of paralegals in the context of Nepal. She emphasized the need for media to give space to them and empowering them.

Lastly, the media should work within its criteria. I feel the media should work within its boundary and should realize its limitations. I would like to conclude this program and thank you, everyone, for your participation.